

ГОРДАНА СТОЈАНОВИЋ • СЛАВКО СТАМЕНИЋ

ОСНОВИ КУЛТУРЕ СРПСКОГ НАРОДА

учбеник за старији узраст ученика – за 7. и 8. разред основне школе
ПОСЕБАН ПРОГРАМ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У ИНОСТРАНСТВУ

Др ГОРДАНА СТОЈАНОВИЋ • СЛАВКО СТАМЕНИЋ

ОСНОВИ КУЛТУРЕ СРПСКОГ НАРОДА

*уџбеник за старији узраст ученика
за 7. и 8. разред основне школе*

ПОСЕБАН ПРОГРАМ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У ИНОСТРАНСТВУ

Завод за уџбенике • Београд

Рецензенти

др Александар Јовановић, редовни професор на Учитељском факултету у Београду
др Ивана Дробни, ванредни професор на Факултету музичке уметности у Београду
Мирослава Петров, саветник за музичку културу у Министарству просвете и науке
Републике Србије

мр Катарина Ђорђевић, ванредни професор на Факултету уметности у Нишу
Предраг Старчевић, наставник посебног програма основног образовања и
васпитања у иностранству

Уредници

мр Тамара Поповић Новаковић
др Драган Хамовић

Одговорни уредник

Слободанка Ружичић

За издавача

Милољуб Албијанић,
директор и главни уредник

Министар просвете и науке Републике Србије, решењем број 650-02-00061/2011-06 од 2011. године одобрио је овај електронски уџбеник за предмет *Основи културе српског народа* за старији узраст ученика, за 7. и 8. разред основне школе, у образовно-васпитном раду према Посебном програму основног образовања и васпитања у иностранству.

САДРЖАЈ

УВОД

СРЕДЊОВЕКОВНА СРБИЈА 5

КУЛТУРА СРЕДЊЕГА ВЕКА 8

СРПСКА УМЕТНОСТ У 12. И 13. ВЕКУ 8

Архитектура Студенице и Жиче

Фреско-сликарство Милешева и Сопоћана

Књижевност

СРПСКА УМЕТНОСТ 1300 – 1371 16

Архитектура Грачанице

Скулптуре и фреске Дечана

Старо Нагоричано

Иконе и минијатуре

СРПСКА УМЕТНОСТ 1371-1459 22

Архитектура Раванице

Фасада Каленића

Фреско-сликарство Манастије

ФРУШКОГОРСКИ МАНАСТИРИ 26

ГРАЂАНСКА КУЛТУРА 28

СЕОБЕ СРБА И БАРОКНИ УТИЦАЈИ 28

БАРОКНИ ИКОНОПИСЦИ, СЛИКАРИ И ГРАФИЧАРИ 30

Теодор Крачун и Теодор Илић Чешљар

Барокна графика

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ 33

Оснивање културно-образовних установа

КЛАСИЦИЗАМ 35

ВУК КАРАЏИЋ И НАРОДНА ТРАДИЦИЈА 36

РОМАНТИЗАМ 38

РЕАЛИЗАМ 40

МОДЕРНА КУЛТУРА 42

МОДЕРНО И САВРЕМЕНО СЛИКАРСТВО 42

Париски круг

ДОПРИНОС СРПСКЕ УМЕТНОСТИ И

НАУКЕ СВЕТскоЈ БАШТИНИ 49

МУЗИКА МОГА ЗАВИЧАЈА 53

ХИМНА 54

СРПСКА МУЗИКА ОД 12. ДО 18. ВЕКА 56

ЛИТУРГИЈА 58

СРПСКА МУЗИКА 19. ВЕКА 60

Корнелије Станковић 61

Јосиф Марнковић 62

Стеван Стојановић Мокрањац 63

НАРОДНА ТРАДИЦИЈА 66

ПЕСМЕ ЗА ПЕВАЊЕ И ИГРУ (КОЛАЊЕ) 72

СРПСКА МУЗИКА 20. ВЕКА 78

Регистар песама 88

Речник непознатих појмова 89

Овај уџбеник, намењен старијем узрасту ученика који живе ван граница своје матичне земље Србије, настао је из потребе да се јасно и прегледно представи ток којим се развијала српска култура од средњег века до наших дана, инсистирајући на најзначајнијим догађајима и појединцима који су пресудно обележили тај ток. Књига пред нама је наставак претходног уџбеника, намењеног нешто млађем нараштају Срба у расејању. Стога овде се не враћамо на претходно објашњен културни идентитет Срба, као и осталих словенских народа, у прехришћанском периоду. Претходно широко представљена слика српске историје и културе средњег века, сада, на страницама које следе, сведена је на продубљивање и проширивање знања само о оном најбитнијем чиме средњовековна уметност одређује културни развој и идентитет нашега народа. Наредна поглавља овог уџбеника показују временски след којим се нижу различити идејни и стилски правци који српско друштво мењају у „дослуху“ са токовима развоја друштва и културе других европских народа, све до данашњег тренутка у ком је српска култура значајан и цењен део „духа времена“ савременог света.

Препознатљив приступ културно–историјским чињеницама који је карактеристика претходног уџбеника, приступ који језгровито и прецизно наглашава само оне најбитније моменте културног развоја, примењен је и у овом уџбенику. Поглавља, тј. културно-историјске целине, завршавају се сажетком, питањима и задацима. И у овом уџбенику потпуно једнаку пажњу ученик треба да посвети колико основном тексту, толико и напоменама датим уз текст као речник и као појашњења, али и фотографијама, сликама, цртежима и краћим убаченим оригиналним текстовима. Они, надамо се, у значајној мери оживљавају и приближавају слику и дух дугог временског периода цивилизацијског развоја Срба од средњег века до нашега времена.

СРЕДЊОВЕКОВНА СРБИЈА

Србија средњег века свој идентитет градила је у односу према Византији. Стефан Немања и његови наследници су Србију осамосталили од политичког утицаја византијских власти, али су културни развој српског друштва везали управо за Византију, за њене православне основе и институције. Свети Сава је оличење српског културног идентитета. Он је за место свог монашког живота одабрао Свету Гору, путовао је у Цариград, два пута је одлазио у Свету земљу, у Јерусалим. Искуствима православног Истока обележени су право, књижевност, фреско-сликарство и музика код Срба, док се у градитељству јављају и видљиви утицаји Запада.

Свети Сава је први српски законодавац, а први правни текст у српској историји представља Немањина оснивачка повеља манастира Хиландара. Претпоставља се да је повељу писао Сава, а он је свакако правно утемељио друштво у Србији, првенствено као аутор *Номоканона*, најобимнијег и најзначајнијег правног дела средњовековне Србије. Сава је објединио елементе византијског и црквеног и грађанског права. Ово дело је познато и као *Закономјравило*, што је српски превод грчке речи номоканон. Осим овог темељног правног дела, Сава је претходно написао правилнике за монашки живот, тј. типике: *Хиландарски*, *Карејски* и *Сџуденички*.

▲ Свети Сава

Типик – књига која садржи упутства о начину и редоследу богослужења у православној цркви и уређује укупни живот у монашким заједницама

◀ Цар Стефан Душан, царица Јелена и син Урош (деталј фреске манастира Дечани)

Феудална Србија била је уређена, богата и угледна држава, а период њеног настајања и снажења везује се за Немањиће, од владавине великог жупана Стефана Немање (1166), преко његовог сина наследника Стефана Првовенчаног – који је постао краљ 1217. године, па све до цара Душана, крунисаног 1346. године у Скопљу. То је епоха ширења

▲ Кнез Лазар, рад Небојше Митрића

Вазал – владар или племић потчињен другом владару или племићу

територија на којима живе Срби, али и период привредног успона који значајно јача српску средњовековну државу. Развија се рударство, поред олова и бакра, производе се и племенити метали – сребро и злато. Пољопривреда и сточарство постају извозне делатности, замах добија трговина, оснивају се и шире градови, развијају се занати, и српски владари кују вредан новац.

Овако снажан привредни развој омогућава и културни напредак Србије, који се огледа у свим областима: од градње манастира и фрескописања до израде личних уметничко-занатских производа. Међутим, у време Душановог сина Уроша (1355–1371), долази до слабљења и осипања Српског царства. Након Косовског боја 1389. године, централног догађаја укупног српског историјског и културног предања, настаће период вазалства Стефана Лазаревића, сина кнеза Лазара који је предводио српску војску на Косову. Стефан, у првој деценији 15. века, обнавља самосталност српске државе, добијајући од византијског цара титулу деспота, када и Београд постаје први пут српска престоница (1405). Период обнове Србије, поготово у културном погледу, продужава се за време владавине деспота Ђурђа Бранковића, све до пада његовог престоног града Смедерева, 1459. године. Турско надирање прекинуће континуитет српске државности и изменити лик српскога друштва.

▲ Косовски бој, Адам Стефановић

▲ Деспотова кула, Калемегдан, Београд

Тежиште друштвеног живота Срба тада се постепено преноси на крајеве преко Саве и Дунава, пре свега у данашњу Војводину. Српско друштво под турском влашћу остаје без племства, богатог грађанства, трговаца, осипа се свештенство и монаштво, многи крајеви постају запустели, тј. народ се исељава на север бежећи од турског зулума. Срби су постали *раја*, обесправљено становништво. Веома ретко, српски сељаци су поседовали некакво имање, док су остали били *кметови*, зависни од турског власника земље, *сјахије*. Да би се преживело, или бар лакше живело, поједини хришћани прихватили су веру освајача – ислам, задржавајући језик и сећање на српско порекло. Међутим, неки су успевали и да постану значајне личности турског друштва, од појединих обласних господара, чак до дворских великодостојника. Најпознатији случај међу Србима била је судбина Мехмед-паше Соколовића, дечака из околине Вишеграда и ђака у Милешеви, који је одведен за јањичара, као „данак у крви“, али је касније био везир код тројице султана, а остао упамћен по подизању моста на Дрини код Вишеграда – о чему је Иво Андрић написао роман *На Дрини ћурија*, овенчан Нобеловом наградом за књижевност.

Свакодневни живот хришћанског живља у освојеним областима био је тежак. Главни чувар српског народног и верског идентитета била је Српска црква, као и усмена или народна књижевност, певана уз гусле или у посебним приликама заједничког живота, приликом крсних слава у домовима или на саборима поводом хришћанских празника.

Зулум – насиље, терор

Јањичар – турски војник, бивши заробљеник и потурчењак

Везир – турски високи државни чиновник

Данак у крви – Османлије су из окупираних области одводили хришћанске дечаке у Турску, преводили их у ислам, најчешће стварајући од њих војнике, јањичаре

▲ Турски великодостојници

КУЛТУРА СРЕДЊЕГ ВЕКА

СРЕДЊОВЕКОВНА УМЕТНОСТ У 12. И 13. ВЕКУ

Архитектура манастира у Србији 12. и почетком 13. века припада **рашком стилу** који обухвата време владавине Стефана Немање и његових наследника. Овај стил претходи **византијском** (друга половина 13. и већи део 14. века) и **моравском стилу** (с краја 14. до половине 15. века).

Најједноставније речено, српске средњовековне цркве подизане су, у основи, или као једнобродне грађевине (тј. као једна просторија подељена олтарском преградом), или у облику равнокраког крста. Једнобродне цркве, грађене претежно у почетном периоду, биле су или без кубета (куполе) или са једним кубетом. Крст у основи најчешће је затворен зидовима у правоугаони облик, између кракова су нижи зидови и они би некад имали куполе. Тако, цркве са уписаним крстом могле су имати једну (на средини) или пет купола. Све ове грађевине су прављене са полукружном апсидом на источној страни у којој је смештен олтар.

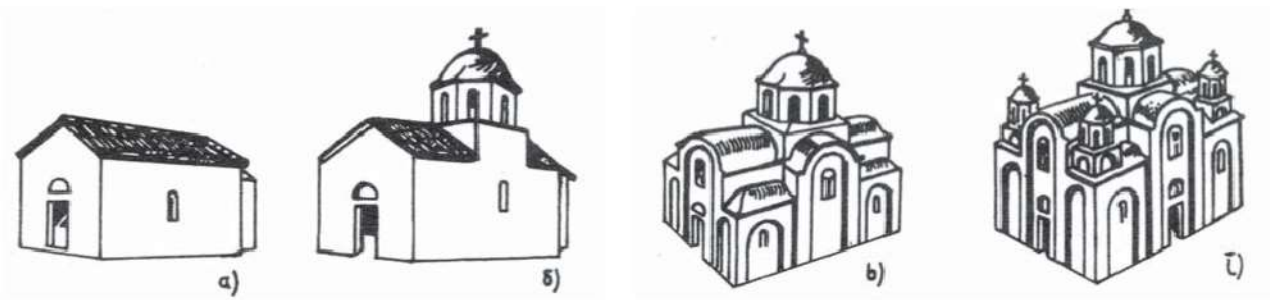

Кубе – купола, црквени свод у облику полукугле

Апсида – полукружни део зида манастира

Олтар – део цркве где се врши главни део богослужења

Облици наших средњовековних цркава:

а) једнобродна; б) једнобродна са кубетом; в) у облику сажетог уписаног крста с кубетом; г) у облику уписаног крста са пет купола;

▲ Манастир Студеница

Архитектура Студенице и Жиче

Рашки градитељски стил можемо добро видети на примерима манастира Студеница и Жича.

Манастир Студеница, са главном црквом посвећеном Богородици Добротворки (Богородичина црква), задужбина је Стефана Немање и подигнута је крајем 12. века у пределу изнад планинске реке Студенице, испод планина Радочело и Чемерно. У том манастиру је Сава, тада архимандрит, и написао *Студенички ѿиѡик*, чији је почетни део *Жиѡија св. Симеона Немање*, и отворио прву школу и болницу. Касније је краљ Радослав цркви доградио улазни део, припрату. Унутар манастирских зидина сачувала се и црква Св. Николе из 13. века и црква св. Јоакима и Ане, познатија као Краљева црква, коју је сазидао краљ Милутин.

Задужбина – манастир, црква или каква друга корисна грађевина подигнута и остављена потомству

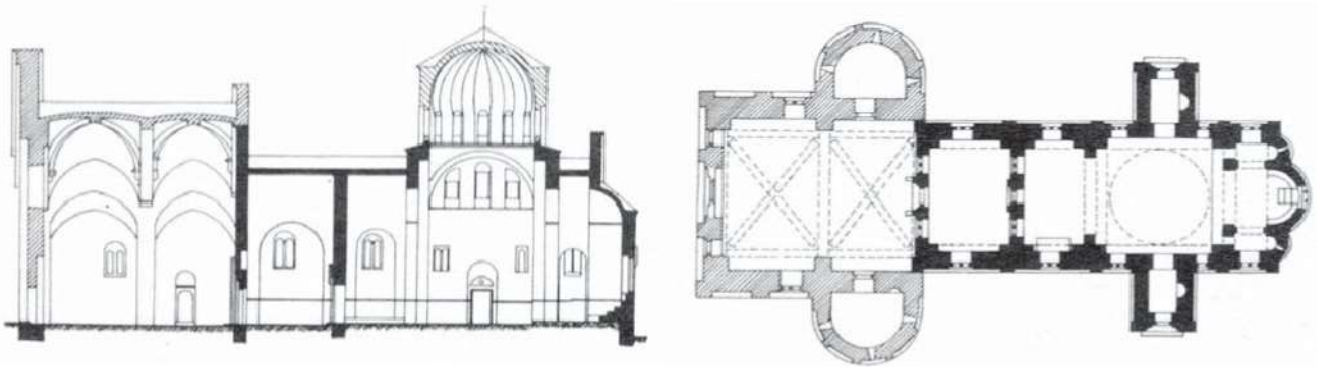
Из *Жиѡија Светог Симеона* Светога Саве:

Овај наш свети манастир, као што знате, како је ово место било пусто, беше ловиште зверова. И, дошав у лов, господин наш и самодржац, владалац све српске земље, Стефан Немања, ловљаше овде, и свиде му се да овде, у овом пустом крају, сагради овај манастир на покој и умножење чина монашког...

Богородичина црква је једнобродна грађевина са куполом на средини и олтарском апсидом, која је, заправо, троделна јер има и две мање, певничке апсиде. Обложена је углачаним мермером, вађеним у планини Радочело. Спољашњост Студенице оличава архитектура западног, романског стила, а унутрашњост је осликана фрескама карактеристичним за византијске цркве. По лепоти је чувен олтарски прозор: у оквиру је лозица у коју су уплетене фигурице птице, медведа, јагњета са крстом и сирене, а у луку је лозица са две измишљене животиње. Раскошно је украшен и западни портал: у лучном пољу рељефно су представљени Богородица са Христом између два арханђела. На довратку су фигуре дванаест апостола, док су у осталим деловима биљне вреже с фигурама разних фантастичних бића, кентаура, лавова, птица у борби са змијом, а на стубовима су скулптуре лавова и грифона. Сва поменута бића имају симболичко духовно значење у средњем веку.

▲ Пресек и основа Богородичине цркве у Студеници

Романски стил – градитељски и сликарски стил развијан у западној Европи између 11. и 13. века. Црквене грађевине имају често основу у облику издуженог, латинског крста, одликују се заобљеним сводовима и луковима изнад врата и прозора, као и рељефима и фигурама на зидовима.

Портал – украшена улазна врата

Кентаур – митолошко биће, пола човек, пола коњ

Грифон – митолошко биће, птица с главом орла и телом лава

▲ Украшени олтарски прозор

▲ Западни портал

Студеничке фреске сликане су после Немањине смрти, старањем Светога Саве. Натписи су први пут на српскословенском језику, а не, као дотад, на грчком. Део фресака насликан је на златној подлози (*Богородица*, *Тајна вечера*, *Благовести*, *Срећење*) а део на плавој подлози с белим или златним натписима (*Распеће Христово*, најпознатија

студеничка фреска). Насликани портрети Немањиних синова Вукана, Стефана и Саве, као и слика преношења моштију св. Симеона представљају почетак стварања култа светородне лозе Немањића.

▲ Св. Симеон Немања, ктитор (Студеница)

▲ Рођење Богородице (Краљева црква)

Црква Светог Спаса у манастиру Жича, недалеко од Краљева, задужбина Стефана Првовенчаног, једнобродна је грађевина са осмостраном куполом. Унутрашња припрата је исте ширине и висине као и брод (наос) цркве, и грађена је у исто време, почетком 13. века. Са западне стране дозидана је и спољна припрата са високом кулом испред. Црква, са улазима у бочне капеле, има седморо врата по којима је у народу и названа „седмоврата Жича“. Црква је омалтерисана и обојена црвено. На фасади нема украса, сем малих аркада које чине кровни венац. Жича је прво седиште српске независне архиепископије и у њој су крунисани српски краљеви.

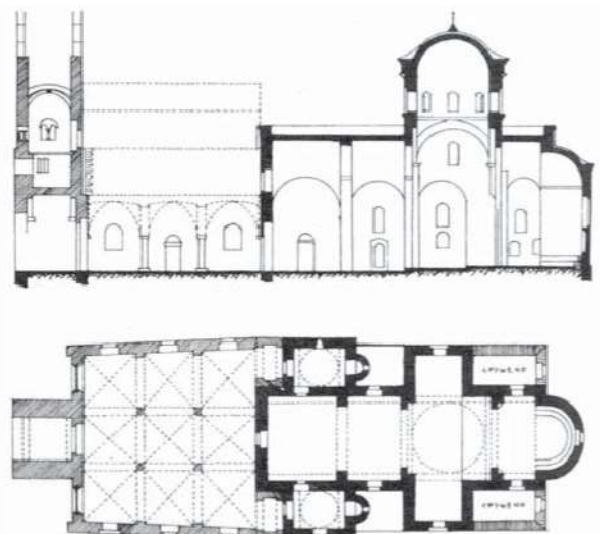
Мошти – посмртни, нетрулежни остаци светитеља

Наос – најшири и највиши простор цркве, брод

Аркада – низ лукова ослоњених на стубове

▲ Црква Светог Спаса, манастир Жича

▲ Пресек и основа цркве Светог Спаса

Фреско-сликарство Милешева и Сопоћана

Краја 12. и почетком 13. века старо српско сликарство достиже пуни сјај. После Студенице, подигнути и манастири са највреднијим фрескама: Милешева код Пријепоља (задужбина краља Владислава), Морача (задужбина Вукановог сина, кнеза Стефана) и Сопоћани код Новог Пазара (задужбина краља Уроша I).

Фреске у овим манастирима имају изражен однос према светлу. Тежило се дочаравању небеске, натприродне, божанске светлости. У Милешеви је најбоље очувано сликарство она два начина која смо видели у Студеници: једног с фрескама на златној позадини, другог с фрескама на плавој. Заједно са светлим тоновима боја стварао се снажан доживљај ведрине и хришћанског оптимизма. Фреске на плавој позадини ближе су реалнијим представама. Сликарске композиције *Скидање са крста* и *Мироноснице на гробу Христовом* спадају у врхунце сликарства 13. века. У Милешеви, поједини фрагменти фресака истичу се изузетном лепотом и вредношћу. Тако је, на пример, *Бели анђео*, који је део композиције *Мироносница*, данас готово заштитни знак српске средњовековне културе. Сматра се и да је познати портрет Светога Саве најближи стварном Савином лику, јер је фрескописан за његовог живота.

Композиција – слика са већим бројем елемената, мотива

▲ Скидање са крста (детал), Милешева

▲ Мироноснице на гробу Христовом, Милешева

Сликарство сопоћанске цркве сматра се врхунцем нашег старог сликарства. Фреске Сопоћана одишу ведрином, а на златно-жутој позадини преовлађују зелено-љубичасти или зелено-ружичасти тонови. Композиција већине сопоћанских слика је у облику троугла, у чијем је средишту фигура Христа или Богородице. Најзначајније су композиције *Усијење Богородице* и *Рођење Христово*.

▲ Усијење Богородице, Сопоћани

▲ Рођење Христово, Сопоћани

Српско сликарство овог периода створили су најбољи сликари православног света. Тада су настала права ремек-дела, али и врло значајни портрети личности из библијске, црквене и националне историје, пре свега владарске лозе Немањића.

Књижевност

До Светога Саве књижевни текстови су превеођени са грчког на старословенски и српскословенски језик, али његовим књижевним радом почиње наша изворна књижевност. Чак и кад је преводио и приређивао правна дела, у њих је уносио делове од важности за српско монаштво или друштво које се тек уређивало, а то нарочито долази до изражаја у Савином *Номоканону* (*Законојравиљу*). Свети Сава је, дакле, најстарији српски писац за кога знамо, а његово главно књижевно дело је *Житије свейої Симеона Немање*. Житија су најприсутнија и најзначајнија књижевна врста српске средњовековне књижевности. У њима се, уз описе догађаја из живота, централни простор посвећује узорном духовном животу и подвизима, као и чудима после смрти. Сава је у делу о своме оцу шире приказао само његове последње, монашке године. По лепоти се издвајају два догађаја – одрицање од престола и сцена смрти. Упечатљиви призори самрти Симеонове показују некадашњег моћног владара који се скрушено, лежећи на грубој простирци, опрашта од сина Саве и од света. У Савином житију опис присног односа између оца и сина привлачи посебну пажњу.

Ремек-дело – најбоље дело неког ствараоца, покрета или епохе

Житије – животопис, биографија светитеља, хагиографија

Из *Житија свейої Симеона* Светога Саве

Јер, уистину, браћо моја драга и оци, чудо беше гледати: онај којег се бојаху и трептаху на све стране, сад се могаше видети као један од туђинаца, убог, расом обавит где лежи на земљи, на рогозини, а камен му под главом, свима се клања, и умиљава, и проси од свих опроштаја и благослова.

Док је Свети Сава више писао о монашкој и духовној страни очевог лика, *Житије свейої Симеона* Стефана Првовенчаног, првог српског краља и, истовремено, значајног писца, ставља у први план владарску мудрост Немање. Првовенчани описује читав Немањин живот, где се његови успеси и одлуке приказују као воља Божја, а описује и јављања светитеља након смрти и његову молитвену помоћ потомцима. Наведене разлике у књижевном приступу два брата проистицале су из чињенице да је Сава био монах и духовно лице, а Стефан владар и ратник.

У 13. веку настала су још два значајна житија, односно хагиографије Светога Саве. Прво житије је написао хиландарски монах и манастирски старешина Доментијан, који узвишеним стилем описује Саву као свеца и чудотворца, а нешто мање се бави његовим јавним пословима на утемељењу српске цркве и државе. Теодосије, такође хиландарски монах, описао је, на основу Доментијановог житија, живот Светога Саве као да пише роман, сликовито и готово реалистички. Његово дело је било веома популарно и сачувано је у преко 60 преписа.

Поред житија, током средњег века, писане су и друге књижевне врсте, пре свега разни облици црквене поезије.

Године 1494. почело је и штампање српских књига. Прва наша штампана књига, и прва код Јужних Словена, била је *Октоих њрвоила-сник*, штампана у манастиру Обод код Цетиња. Штампарију је набавио Ђурађ Црнојевић око 1490. године у Венецији. Касније су, током наредног века, штампарије осниване и у другим манастирима и местима, као што су Грачаница, Милешева, у Београду, Скадру итд.

Слово љубве (Реч о љубави) је један од најлепших текстова наше средњовековне књижевности и овде наводимо два дела ове поетске посланице. У њему се слави лепота Богом створеног света и живот који је потпун само ако је испуњен љубављу. Написао га је деспот Стефан Лазаревић, син кнеза Лазара, и упутио га брату Вуку у част њиховог измирења.

Лейо и ѡролеће Госјод сазда, као шћю ѡевац рече, у којима и красотие мноје: ѡйшицама брзо и весеља ѡуно ѡрелетиање, ѡрама врхове, и луѡвима ѡросѡтран-сѡва и ѡѡске ширине, и ваздуха ѡанкоја дивним неким ѡласовима ѡлатење, земаљске дароносе од цвећѡва ѡријаѡйна мириса и ѡравоносне, али и самоја човечанској јесѡјасѡва обнављање и веселостѡ достѡјно ко да исѡрича?

Ово све, иѡак, и друѡа чудна дела Божја, која и ошѡровидни ум саѡледати не може, ѡубав ѡревазилази, и није чудо, јер Боѡ се ѡубав зове, као шћю рече Јован ѡромов.

Октоих – зборник црквених песама које се певају на православној богослужењу

Посланица – писмо на одређену тему

▲ Деспот Стефан Лазаревић и брат Вук

Певац – псалмопевац Давид

Јестаство – природа

Јован громов – апостол Јован

САЖЕТАК

Манастири у Србији, од 12. века до пада под турску власт, грађени су у рашком, византијском и моравском стилу. Манастири Студеница и Жича сматрају се правим почецима градитељства Немањића, и то су једнобродне цркве са куполом. Фреске на златној и плавој подлози, сликане у Студеници, узор су каснијим фрескописцима. Врхунац фрескописања овог периода су композиције у Милешеви и Сопоћанима.

Житија су најзначајнија средњовековна српска књижевна дела, а прва су писали Свети Сава и Стефан Првовенчани о свом оцу – Симеону Немањи.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Шта чини контраст између спољашњости и унутрашњости Богородичине цркве манастира Студенице?
2. Чиме се одликују брод и припрага Жиче и због чега је народ зове „седмовратом Жичом“?
3. Које су уметнички најзначајније композиције фрескосликарства Милешева и Сопоћана?
4. Наведи имена писаца средњовековних житија.
5. У чему је разлика између двају житија о Симеону Немањи чији су аутори Свети Сава и Стефан Првовенчани?
6. Како се зове прва штампана српска књига?

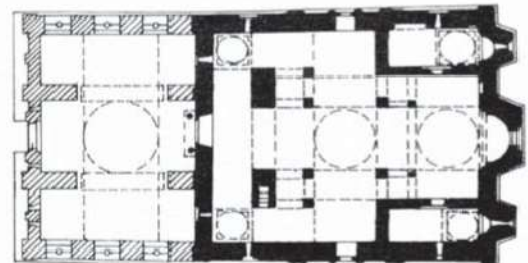
СРПСКА УМЕТНОСТ 1300–1371

Архитектура Грачанице

▲ Прозор у Грачаници

Уметности периода познатог и као Милутиново доба, Грачаница (крај Приштине) сматра се врхунским делом, подједнако у архитектури и сликарству. Градитељски гледано, припада типу византијске петокуполне цркве, а касније је додата спољна припрага. Необична је по томе што јој је у основи крст уписан у крсту. Спољашњост грађевине има витку, складну, степенасто уздигнуту силуету, завршену високим средишњим кубетом. Фасада је украшена наизменично уграђеним редовима опеке и камена. Поља изнад прозора су од опеке, сложене на необичан начин. Фреске су добро очуване и прекривају читаву унутрашњост, те представљају једну од најлепших уметничких целина 14. века.

▲ Пресек и основа

◀ Манастир Грачаница

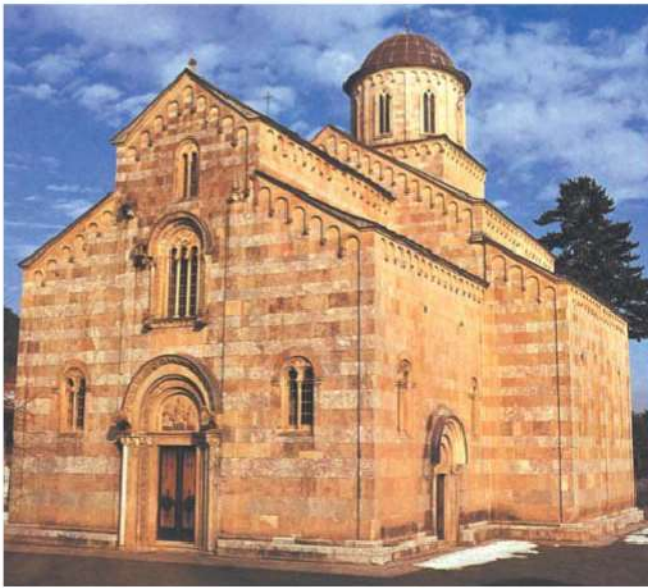

Скулптуре и фреске Дечана

Манастир Дечани у Метохији, задужбина краља Стефана Дечанског, поред фресака, одликује се скулптурама и рељефима. У унутрашњости је више стубова са скулптурама људских и животињских глава. Портали и прозори су окружени богатим рељефима, с мотивима лозица, животиња, птица, људских фигура. Западни портал у пољу садржи фигуру Христа и два анђела.

Представа лава, портал на улазу у наос ►

▲ Црква Христа Пантократора манастира Дечани

▲ Крштење Христово. рељеф

▲ Портал цркве

▲ Трифора на западној фасади цркве

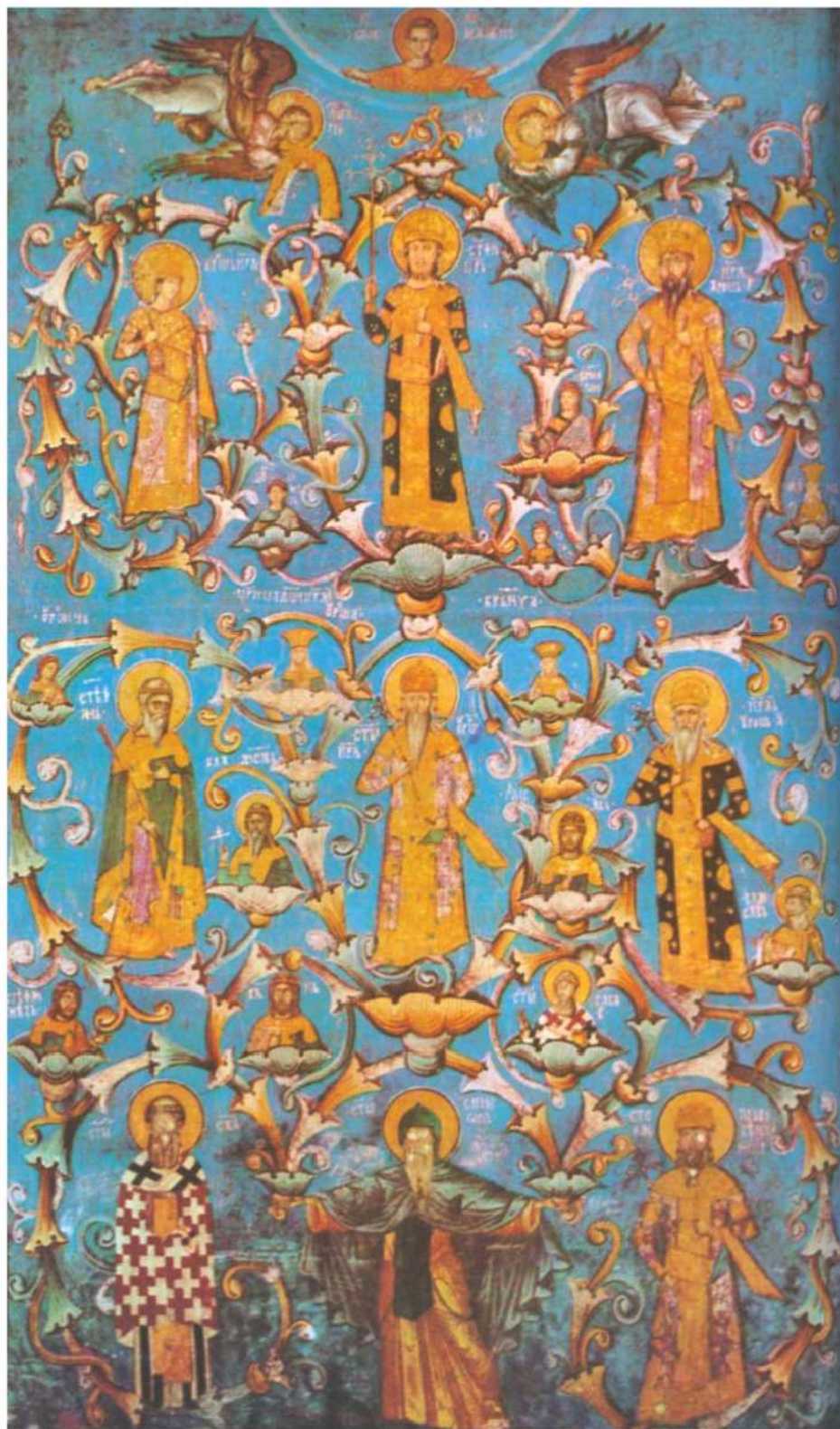
Фреске у Дечанима заузимају огромну површину, те се за њих каже да су права ризница и тема и стилова православног фрескосликарства. Поред слика везаних за живот Христа, Богородице, библијских призора и делова светачких житија, посебна пажња посвећена је сликању српских светитеља и владара. У Дечанима налазимо познату композицију *Лоза Немањића*.

▲ Свети Ђорђе, детаљ

▲ Детаљ фреске

▲ Лоза Немањића

Старо Нагоричано

Краљ Милутин је у 12. веку подигао манастир, на темељима раније цркве, посвећен Св. Ђорђу у селу Старо Нагоричано код Куманова. По облику је близак византијским манастирима, а његова унутрашњост сматра се једном од највећих галерија фресака средњег века. Она је дело најбољих сликара тога доба, чија су имена (за разлику од имена многих тадашњих сликара) сачувана – Михаило и Евтихије.

▲ Причешћивање апостола Христовом крвљу

▲ Ругање Христу

Многа културна добра српскога народа средњег века, због својих цивилизацијских вредности и важности за читаво човечанство, нашла су своје место на Унесковој листи светске баштине. То су Стари Рас, Сопоћани, Студеница, Високи Дечани, Пећка патријаршија, Грачаница и Богородица Љевишка.

УНЕСКО – организација Уједињених нација за образовање, науку и културу, основана 1946. године како би доприносила одржавању мира јачањем образовања, науке, културе и сарадње међу народима, како би се поштовала права човека и основне људске слободе. Једино су се Сједињене Америчке Државе, Велика Британија и Сингапур повукле из ове организације чије је седиште у Паризу.

Иконе и минијатуре

Хришћанске теме биле су приказиване и на иконама и минијатурама.

Икона је, за разлику од фреске која је сликана на зиду, преносива слика, рађена бојом на дрвеној подлози или на платну, али и на другим подлогама. На иконама се налазе представе Исуса Христа, Богородице, светитеља или библијске сцене. У свакој православној цркви налази се икона светитеља (или празника којем је храм посвећен) и она се целива приликом уласка у храм. Поред цркве, иконе су присутне и у домовима где се слави крсна слава, на њој се налази светитељ заштитник дома, или представа празника. У немањихкој Србији негован је култ икона и сачувано је више непроцењиво вредних, какве су Богородица Одигитрија и Христос Спаситељ из Хиландара.

▲ Богородица Одигитрија, икона с краја 12. века

▲ Христос Спаситељ, икона из 13. века

Минијатура је слика у рукописној књизи и у најстаријим штампаним делима. Поред целовите слике, то су и почетна слова текста (иницијали), или маргиналије, исписане и украшене белешке ван основног текста. Од сачуваних српских рукописних књига минијатурама је најбогатије *Мирослављево јеванђеље*, које садржи 296 минијатура и украсних иницијала. Захваљујући запису на крају, знамо да је књигу украшавао Григорије Дијак.

▲ Јеванђеље патријарха Саве IV, детаљ

▲ Мирослављево јеванђеље, детаљ

▲ Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића (детаљ)

САЖЕТАК

Милутиново доба је градитељски олично у петокуполној Грачаници, чију силуету одликује постепено у „уздицању“ здања, са високим средњим кубетом. Особеност Дечана је у бројности, разноврсности и необичности скулптура и рељефа који красе и спољашњост и унутрашњост цркве. И манастири Дечани и Старо Нагоричано праве су ризнице тема, мотива и стилова фрескописања у време краља Милутина. Посебну уметничку вредност представљају иконе, којима је у епохи Немањића посвећивана изузетна пажња, као и минијатуре у рукописаним књигама, нарочито у *Мирослављевом јеванђељу*.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. У чему је градитељска особеност основе манастира Грачаница?
2. Уз помоћ илустрација и текста опиши необичну разноврсност скулптура и рељефа манастира Дечани.
3. У чему је значење и значај иконе у традицији Срба и Српске православне цркве?

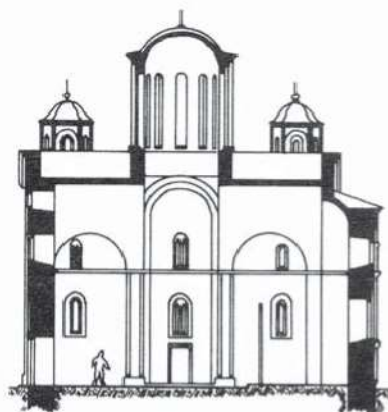
СРПСКА УМЕТНОСТ 1371–1459

Архитектура Раванице

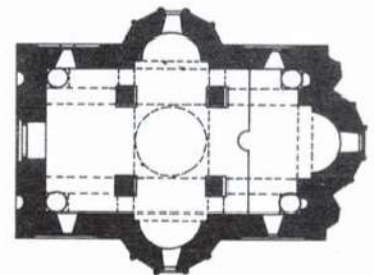
Црква манастира Раваница код Ђуприје, задужбина кнеза Лазара, сазирана је од 1375. до 1377. године. Основа је у облику уписаног крста, и то са три полукружне апсиде. Има пет купола, а централна купола је висока десетострана кула. Изнад улазних врата је троделни прозор, а изнад њега богато украшена розета. Зидана је од наизменичних редова опеке и камена, врло складно постављених и водоравно и усправно.

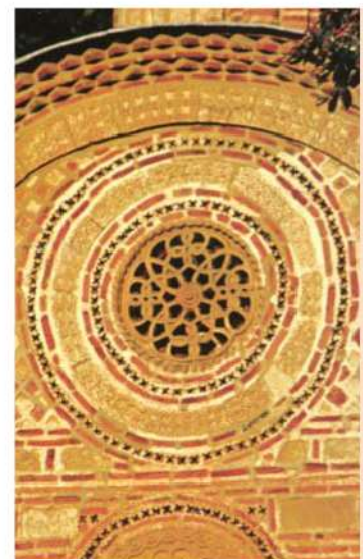
▲ Западна фасада

▼ Пресек и основа цркве

▲ Црква манастира Раваница, са касније дограђеном припратом

▲ Розета

Фасада Каленића

Црква манастира Каленић код Трстеника, сазирана почетком 15. века, у време деспота Стефана Лазаревића, позната је по богатим каменим украсима, а многи рељефи били су и обојени. Велика површина цркве, као и купола, украшени су квадратним пољима. Орнаментима су прекривени оквири портала и прозора. Познат је прозор на јужној страни припрате, где је у рељефу приказана Богородица са Христом и два серафима са стране, а на јужном зиду наоса два голуба како пију воду из суда бесмртности. Занимљива је и представа на северном прозору где кентаур свира на жичаном инструменту.

▲ Два голуба пију воду бесмртности, јужни зид наоса

▲ Црква манастира Каленић

▲ Прозор на јужном зиду припрате

Серафим – анђео светлости

▲ Представа кентаура, рељеф

Фреско-сликарство Манасије

Манастир Манасија или Ресава последња је велика црква саграђена у српској деспотовини (1407–1418), ризница највреднијег фрескосликарства 15. века и последњи споменик моравске градитељске школе. Одлике манасијског живописа су у контрасту небеског мира светитеља око Христа у олтару и земаљске драме исказане светим ратницима, затим, складне пропорције фигура, богата оновремена ношња, отмени покрети и гестови ликова, богатство украса, а све то заједно називано је *ресавском ренесансом*.

▲ Црква манастира Ресава

▲ Деспот Стефан Лазаревић, ктитор

▲ Пророк Авакум, фреска

Свети ратници, фреска ▶

САЖЕТАК

Моравски градитељски стил, настао у сливу реке Мораве у времену између Маричке битке и потпадања под турску власт, врхунац доживљава за владавине деспота Стефана Лазаревића, а најзначајнији споменици су манастири Раваница, Каленић и Манасија (Ресава). Оригинално у архитектури овог стила је повезивање византијског наслеђа претходног периода и новина додавања апсида, којима се добијају основе у облику тролиста, и наглашено рељефно украшавање спољашњости цркава. Преплитање прошлог и новог видљиво је и у фрескама које садрже и отменост и узвишеност византијског стила, као и детаље из свакодневног живота феудалног живота, али и природније фигуре у фрескописању библијских призора и светитеља.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

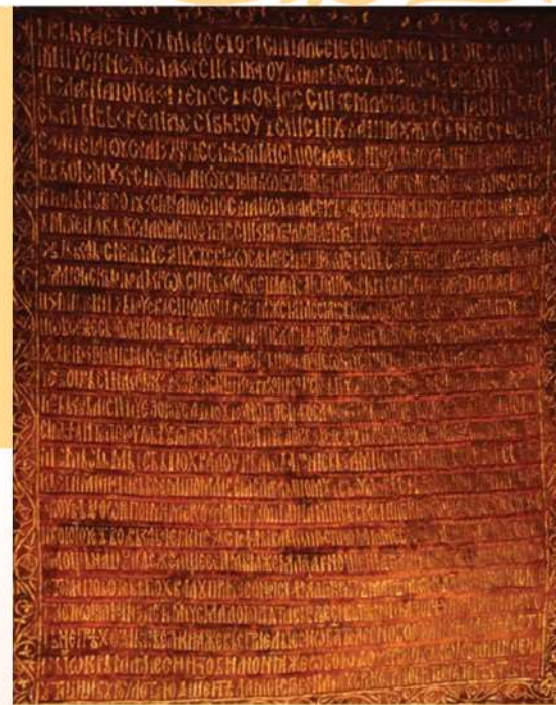
1. Које су карактеристике „тролиста“ основе раваничке цркве?
2. Размисли о значењу мотива голуба и воде коју пију како би протумачио представу на јужном зиду Каленића.
3. Објасни шта подразумевамо под изразом „ресавска ренесанса“.

Јефимијина Похвала кнезу Лазару

Јефимија, како је монашко име жене деспота Угљеше Мрњавчевића, златом је извезла 1402. године, на свиленој црвеној тканини, покров за кивот са моштима кнеза Лазара. Текст је, заправо, песма у прози која хвали херојски мученички подвиг, али и људску доброту кнежеву и његов хришћански живот.

Одломак из Јефимијине Похвале кнезу Лазару у којем она моли кнеза Лазара, „сабеседника светих мученика“, да и даље буде уз свој народ.

Сабери збор својих сабеседника, светијих мученика, и са свима њомоли се Боју који ти је њрославио; извесити Георгија, њокрени Димитрија, убеди Теодоре, узми Меркурија и Прокојија, и четрдесет мученика севастийских не остави – у њиховом мучењу војују твоја чеда вазљубљена, кнез Стефан и Вук; њпроси да им се њода од Боја њомоћи; дођи, дакле, на њомоћ нашу, ма њге да јеси.

▲ Покров кнеза Лазара, детаљ

Кивот – ковчег са моштима светитеља

ФРУШКОГОРСКИ МОНАСТИРИ

Након Косовског боја, започиње потпадање српске државе под власт Турака, које се окончава 1459. године. Повремени упади турских пљачкашких чета терали су српско становништво да се помера у сигурније крајеве. Већ од 16. века Срби насељавају Лику, Крбаву, Банију, Славонију, али најчешће, преко Саве и Дунава прелазе у Јужну Угарску, настањују крајеве тада слабо насељене. Срем, део данашње Војводине између доњег тока Саве и Дунава, постаје центар нове културне и духовне обнове Срба.

Највећа заслуга за подизање већих задужбина преко Саве и Дунава припада сремским деспотима Бранковићима. Чак седамнаест манастира подигнуто је (15. и 16. век) на простору Фрушке горе (због чега ова планина носи назив Српска Света Гора), а цркве су подизане и у насељима. Фрушкогорски манастири већином носе обележја моравског стила (тј. у основи имају тролист), јер се тај стил проширио из северних крајева државе деспота Стефана Лазаревића. Поменућемо значајније фрушкогорске манастире:

Иконостас – преграда између олтарa и осталог дела цркве

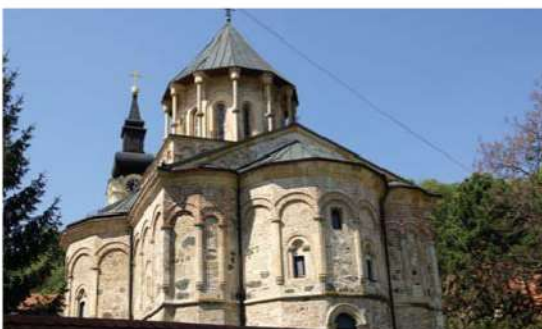
Крушедол (са моштима светице из породице Бранковића, и гробовима кнегиње Љубице Обреновић и краља Милана Обреновића)

Велика Ремета (у којој је Јеротеј Рачанин, почетком 18. века, описао своје поклоничко путовање у Јерусалим, односно написао први српски путопис)

Грgetег (по предању, подигао га је Вук Гргуревић, по коме је обликован епископски јунак Змај-Огњени Вук)

Ново Хопово (ту је своје монашке дане започео Доситеј Обрадовић; иконостас је касније сликао славни Теодор Крачун)

Јазак (почетком 18. века, у манастиру су биле похрањене мошти цара Уроша)

Раковац (током 17. века био је велики преписивачки центар)

Врдник (где је, из Раванице, пренет ћивот са моштима кнеза Лазара, те овај манастир називају и Новом Раваницом)

Фенек (манастир близу Земуна, у њему је уточиште, по пропасти Првог српског устанка, нашао Карађорђе)

Шишатовац (у 16. веку овде су донете мошти светог Стефана Штиљановића, у њему је живео песник Лукијан Мушицки, код кога је једно време боравио и радио Вук Караџић)

САЖЕТАК

После сеоба у просторе данашње Војводине, Срем постаје нови центар српске културе. Подижу се манастири у којима се чувају вредности донете из старог краја, а Фрушка гора је предео најбогатији новоподигнутим манастирима.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Због чега Фрушку гору називамо Српском Светом Гором?
2. Који градитељски стил је примењен у градњи фрушкогорских манастира?
3. Наведи најзначајније манастире Српске Свете Горе.

ГРАЂАНСКА КУЛТУРА

СЕОБЕ СРБА И БАРОКНИ УТИЦАЈИ

Барок – уметнички стил 17. и 18. века којег карактерише пре-терано украшавање, китњасте фасаде, извијени облици звоника, наглашени светло-тамни ефекти

Ренесанса – уметнички стил 15. и 16. века заснован на узорима античке уметности и мисли

Велика сеоба Срба на просторе Хабзбуршког царства, после слома аустријске офанзиве на Турску, под вођством патријарха Арсенија III Чарнојевића, била је 1690. године. Друга сеоба великих размера, коју је предводио патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента, десила се пола века доцније, 1739. године. Верску надлежност над Србима преузела је Карловачка митрополија, основана 1708. године.

Срби су, у сеобама, са собом носили и своје националне вредности. Носили су рукописне књиге, иконе, драгоцености манастирских ризница, мошти својих светитеља, а књижевни, понајвише преписивачки рад се наставља у окриљу манастира, за црквене потребе. Простор на који су доспели био је захваћен бароком, који је утицао на промену израза у свим областима уметничког деловања, а тада српска књижевност улази у простор западних књижевности. У току ренесансе

и барока (15–17. в.) у слободном граду Дубровнику ствара се књижевност на језику чија је основа херцеговачко наречје српског језика.

Како је у нашој култури, због турског продора, ренесанса остала само у зачецима, барокни стил се практично наставља на средњовековни, послевизантијски стил. Тако се у архитектури неких фрушкогорских цркава, грађених у моравском стилу, дограђују делови са барокним елементима (Крушедол, Шишатовач, Хопово), или се, у новим српским насељима граде нове, барокне цркве. Њихово најупечатљивије обележје чине високи звоници. Прва српска барокна црква је Георгијевска црква у Будиму, елементе барока срећемо у црквама Сент-Андреје, а врхунац српске барокне архитектуре је Саборна црква у Сремским Карловцима, подигнута у 18. веку. Барок је последњи велики архитектонски стил српског црквеног градитељства.

▲ Сент-Андреја

▲ Саборна црква у Сент-Андреји

▲ Саборна црква у Сремским Карловцима

БАРОКНИ ИКОНОПИСЦИ, СЛИКАРИ И ГРАФИЧАРИ

Теодор Крачун и Теодор Илић Чешљар

Барокни утицаји су посебно оставили трага у српском сликарству. Истакнути представници српског барокног сликарства су Теодор Крачун и Теодор Илић Чешљар, обојица познати као сликари многих иконостаса.

Теодор Димитријевић Крачун сматра се нашим највећим сликаром читавог 18. века. Најзначајнији његов рад је иконостас у Саборној цркви у Сремским Карловцима, рађен заједно са Јаковом Орфелином. Вредне Крачунове иконе су *Св. Симеон* и *Св. Сава српски*, *Св. Василије* и *Св. Григорије Бојослов*, циклус *Сйрадање Христово*, као и целивајуће иконе. Близак је славном Ел Греку по светло-тамним ефектима, наглашеном покрету и драперијом у позадини. Био је и изванредан портретиста.

▲ *Саваош*, Теодор Крачун

Ел Греко – шпански сликар и вајар грчког порекла (1541–1614)

Драперија – предмети од сукна, чоје, завесе, застори

▲ *Вазнесење*, Теодор Крачун

▲ *Бојородица*, Теодор Илић Чешљар

Теодор Илић Чешљар је од свих наших тадашњих сликара био најближи сликарству Запада. Школовао се у Бечу и Венецији. Сликао је иконостасе (у Кикинди, Мокрину, Кањижи...) и портрете. Био је добар цртач и колориста, склон светлим бојама.

Барокна графика

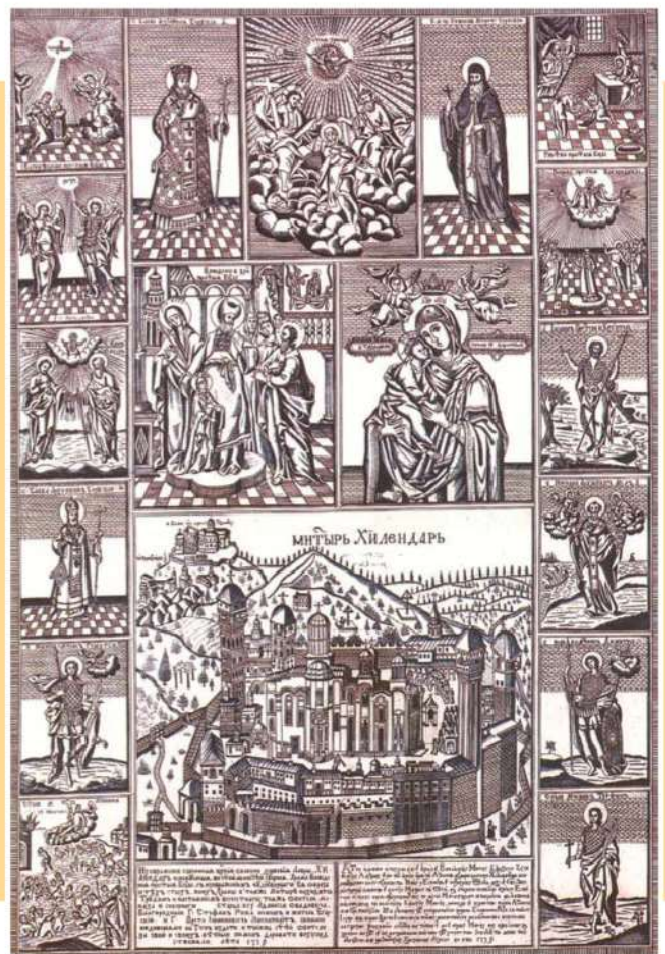
Веома је значајна и српска барокна графика. Највећи мајстори су Христифор Жефаровић и Захарије Орфелин. Жефаровић је у бакрорезу урадио *Сшематскојграфију*, нашу прву штампану књигу у 18. веку, која представља зборник грбова (од којих је сваки објашњен песмом од четири стиха) и портрета српских светитеља.

Грб Србије, Христифор Жефаровић ▶

▲ Сремски свевишњици Бранковићи, Христифор Жефаровић

▲ Хиландар, Захарија Орфелин

Захарије Орфелин је аутор књиге *Поздрав Мојсеју Пушнику* у којој се стихови и графичке илустрације преплићу и чине недељиву целину. Његову *Српску калиграфију* најистакнутији графичар тог доба Јакоб Шмуцер оценио је као „уметнички рад прве врсте“. За то дело добио је награду Марије Терезије и постао члан бечке Академије уметности.

Бакрорез – графичка техника код које се цртеж урезује у бакру, а затим отискује

Калиграфија – вештина лепог писања, краснорис

Сонет – песма од 14 стихова, распоређених најчешће у две строфе од четири и две строфе од три стиха. Зачетник ове најтрајније лирске форме је италијански песник Франческо Петрарка (14. век)

Славеносербски маџазин Захарија Орфелина, први српски и јужнословенски часопис, изашао 1768. године у Венецији. Међутим, изашао је само један број, али значајан не само као зачетак часописа код Срба. У Маџазину је објављен и први сонет и прва књижевна критика у српској књижевности. Почетком 90-их година 18. века излазе у Бечу и први политички листови (*Сербскија новини* и *Славено-сербскија вједомости*), са прилозима из културе и књижевности. Други поменути лист издавао је Стефан Новаковић, први српски новинар.

▲ Заглавље листа *Сербскија новини*

СЛАВЕННО - СЕРБСКІЯ ВѢДОМОСТИ.

Съ Цесарю - Кралевицкимъ Благоутробнымъ дозволеніемъ
Въ ВТОРНИКЪ дне 28. ДЕКЕМВРІА. 1792.

▲ Заглавље листа *Славеносербскија вједомости*

▲ Кнез Лазар, Захарије Орфелин

САЖЕТАК

Досељавајући се на просторе Хабзбуршког царства, Срби се сусрећу и са бароком као уметничким стилем. У почетку, само понеки елементи црквеног градитељства су барокни, али касније се граде и барокне цркве. Потпунији утицај барок остварује на српске сликаре и графичаре (Теодор Крачун, Теодор Чешљар, Христифор Жефаровић и Захарије Орфелин).

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Објасни спој средњовековног (моравског) и барокног стила на примерима појединих фрушкогорских манастира.
2. У чему је значај црква, као барокних грађевина, у Будиму и у Сремским Карловцима?
3. Зашто се Теодор Крачун сматра најзначајнијим српским сликаром 18. века?
4. Како се зове прва српска штампана књига у 18. веку, а како први српски часопис?

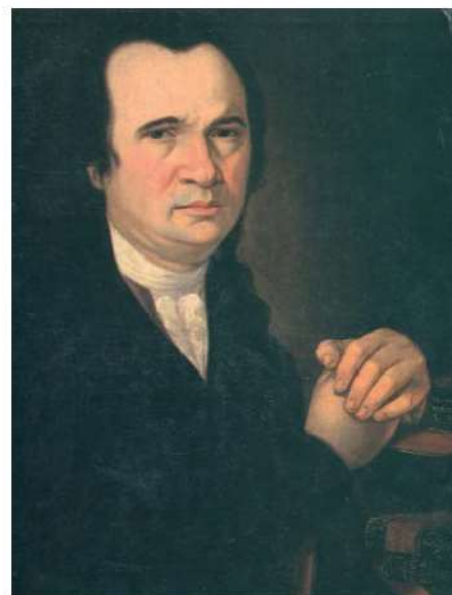
ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ

Још у току српског касног барока, у 18. веку почело је ширење идеја европског просветитељства. Просветитељство и није уметнички стил, већ покрет који се темељи на рационалној, критичкој мисли и залагању за просвећивање широког слоја народа. Код Срба, водећу улогу имао је Доситеј Обрадовић, његово књижевно дело и практично деловање. Након одласка из манастира где је и почео школовање, образовао се на знаменитим универзитетима у Европи. Борави у Бечу, Паризу, Лондону, и сматрао је да стечена знања треба да буду на корист његовом народу. Стога је прерађивао или писао поучна књижевна дела (*Басне*, *Животи и прикљученија*, *Совјетии здраваїо разума*), залагао се за језик народу разумљив.

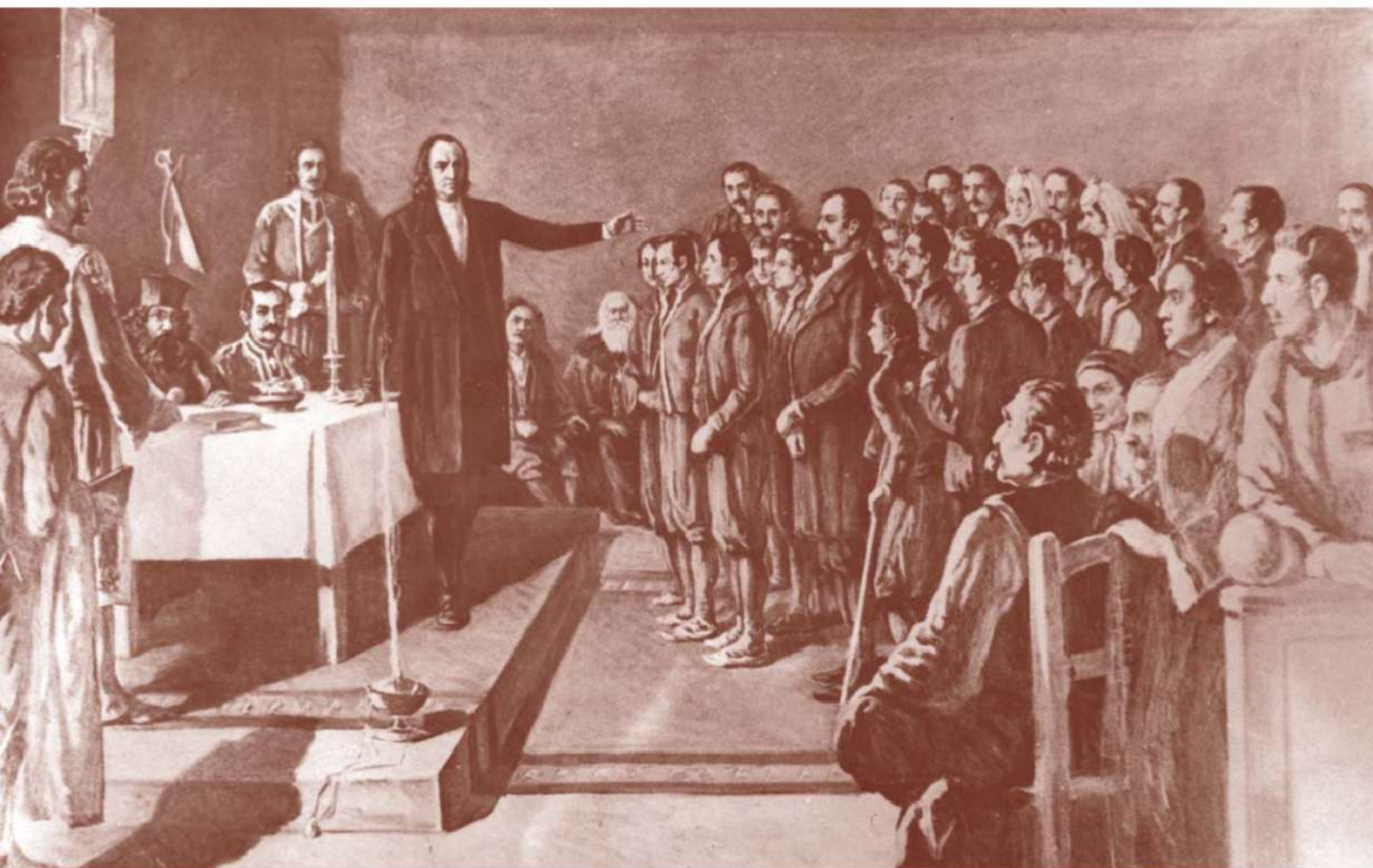
Прихватио је Карађорђево позив да у устаничкој Србији, као министар просвете (попечитељ просвештенија), постави темеље културним и просветним установама. Тако је, у Београду, основао Велику школу (1808) и донео штампарију.

Прикљученија – доживљаји, сазнања

▲ Доситеј Обрадовић

▲ Освећење Велике школе 1808. године

Оснивање културно-образовних установа

▲ Јоаким Вујић

Пре оснивања Велике школе у Београду, значајне културно-образовне установе подизане су на тлу данашње Војводине, на територији државе Хабзбурга. Српски митрополит је засновао 1791. Карловачку гимназију, док Карловачка богословија постоји још од 1726. године. У Сент-Андреји (1812) почиње с радом и учитељска школа, а 1826. године у Пешти се оснива Матица српска, те Пешта постаје главни културни центар Срба преко Саве и Дунава. У Пешти је 1813. године „отац српског театра“ Јоаким Вујић организовао и прву праву позоришну представу, по посрбљеном комаду под насловом *Крешићалица*. Ако изузмемо театарску традицију на приморју, дотад су представе приређиване у оквирима школских позоришта, имајући првенствено поучни црквено-историјски карактер, а зачетник српске школске драме (прва представа у Сремским Карловцима, 1734) био је украјински учитељ Емануел Козачински. Јоаким Вујић је и оснивач првог српског позоришта 1834. године у Крагујевцу, који је тада био престоница кнежевине Србије. Глигорије Возаревић 1831. године оснива прву Државну штампарију.

▲ Карловачка богословија

САЖЕТАК

Просветитељство је покрет који се залаже за слободну, критичку мисао и опште просвећивање народа. Код Срба, водећи утицај имао је Доситеј Обрадовић. Након многих путовања и стицања знања широм Европе, отишао је да у устаничкој Карађорђевој Србији постави темеље просвете и културе. Крај 18. и прва половина 19. века јесте период када Срби оснивају многе просветне и културне установе које дотад нису могли имати због историјских недаћа.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. На које начине је Доситеј Обрадовић деловао на корист српском народу?
2. Ко се и због чега сматра „оцем српског театра“?
3. Наведи године оснивања Велике школе и Матице српске.

КЛАСИЦИЗАМ

Класицизам је био владајући стил у српској уметности од краја 18. до средине 19. века (1848. година). Саборна црква у Београду представља најзначајнију класицистичку грађевину, док је једино њен високи звоник елеменат барока.

Најзначајнија остварења у српском класицизму донели су сликари, међу којима се издвајају Арсеније Теодоровић, Константин Данил, Катарина Ивановић, Урош Кнежевић и други.

Арсеније Теодоровић је студирао у Бечу. Сликао је велики број иконостаса (Алмашка црква у Новом Саду, Богородичина црква у Земуну...) где је комбиновао класицистички и, старији, барокни стил (у композицији иконе и колориту). Он је, пре свега, био портретиста и славан је његов портрет Доситеја Обрадовића, који је први грађански портрет у српској уметности.

▲ Богомајли, Арсеније Теодоровић

▲ Свети Никола, Константин Данил

▲ Портрет сликарке суџује,
Константин Данил

Константин Данил, најпознатији сликар овог доба, био је ученик Арсенија Теодоровића. Његови су иконостаси у Успенској цркви у Панчеву, румунској цркви у Уздину и у српској цркви у Темишвару. Много значајнији је као портретиста. Одликује га нежан колорит, а посебну пажњу поклањао је материји: свили, накиту, док је очита психолошка обрада лика.

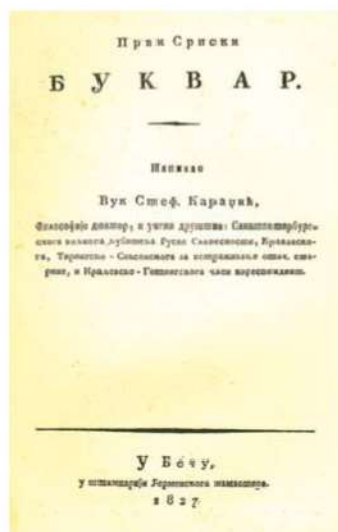
Катарина Ивановић је прва српска сликарка. Студирала је у Пешти и Бечу, усавршавала се у Италији, Паризу, Холандији и Минхену. Није сликала иконостасе, а највеће домете постигла је у жанру портрета и мртве природе. Њен *Аушториреи* спада у најбоље портрете нашег класицизма.

◀ *Аушториреи*, Катарина Ивановић

ВУК КАРАЦИЋ И НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

У времену Првог (1804–1813) и Другог српског устанка (1815), упоредо са обновом државности, покреће се точак великих промена и у области културе, посебно у књижевности. Носилац тих промена је Вук Стефановић Караџић. Народни живот и обичаји, а пре свега народни језик, продиру у књижевност, и то првенствено посредством народне поезије. Вук Караџић се залагао да основа књижевног језика буде народни језик, односно језик усмене књижевности која је све више добијала на значају међу образованим људима тадашње Европе.

Заснивању модерне српске културе Вук Караџић је дао немерљив допринос. Написао је прву граматику (*Писменица*, 1814, 1818) и саставио први речник (*Српски рјечник*, 1818). Реформисао је српску азбуку поштујући принцип да се један глас обележи једним словом, што је готово јединствен случај у свету. Вук је и преводилац *Новој завјести* (1847), док ће његов следбеник Ђура Даничић превести *Стари завјести* (1868), чиме ће српском народу бити доступна и разумљива комплетна Библија на народном језику. Вук је читавог живота прикупљао грађу трудећи се да обухватно опише живот српског народа, али остало је недовршено његово значајно дело *Животи и обичаји народа српској*, док је, као историчар, описао личности и догађаје Првог и Другог устанка.

▲ *Први српски буквар*, Вук Стефановић Караџић, 1827. године

Круна његовог рада је сакупљање и издавање сачуване баштине народне књижевности у књигама *Српске народне њјесме*, *Српске народне њријовијетке*, *Српске народне њословице*. Српске народне песме преводе се на многе европске језике, изазивају велику пажњу и њима се баве најистакнутији писци, као што су Гете, Грим, Пушкин и Мицкијевич.

Делатност Вука Караџића је била предуслов да се појаве веома значајна дела књижевног правца који је уследио, романтизам, али, касније, и многих других великих писаца у богатој ризници нове српске књижевности насталој на књижевном језику који је утемељен Вуковим радом.

▲ Вук Стефановић Караџић

А Б
В Г Д

САЖЕТАК

Од српских устанака догађају се велике промене у историји српског народа. Не само да се обнавља државност, него се дешавају темељне промене у култури. Носилац тих промена је Вук Стефановић Караџић. Српски народни језик постаје основа књижевног језика, Вук модернизује и српску ћирилицу, прикупља и објављује Европи велико наслеђе српске народне и старе културе. Српска народна поезија привлачи пажњу најутледнијих књижевних и научних имена тога доба: Гетеа, Грима, Пушкина...

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Шта је подстакло Вука Стефановића Караџића да установи народни језик као основу српске књижевности?
2. Које су све области Вуковог деловања?
3. Наведи најзначајније књиге које је Вук објавио.

РОМАНТИЗАМ

Петар Петровић
Његош

Бранко
Радичевић

Јован
Јовановић Змај

Лаза
Костић

▼ Караула, Ђура Јакшић

Романтизам, као уметнички правац, истиче субјективност, индивидуализам, осећајност, машту, лиризам. Негован је култ народног језика и народног идентитета. Високе домете остварио је у поезији, у сликарству и у драми.

Најутицајније књижевно дело српског романтизма је спев *Горски вијенац* Петра Петровића Његоша. Спев је настао на традицији народне песме и епског десетерца. Певајући о једном ранијем догађају из историје Црне Горе, Његош приказује готово целокупну историју, етику и културу српског народа, тако да се у овом спеву „слегло свеколико искуство народа“.

Романтизам је епоха када се рађа српска уметничка лирика: Бранко Радичевић, Јован Јовановић Змај, Ђура Јакшић и Лаза Костић. Међутим, особене романтичарске природе нису били само песници. Тако је Лаза Костић не само изврстан песник, већ и драмски писац (*Максим Црнојевић*, *Пера Сејединац*), преводилац (преводио је Шекспирове драме), зналац и модерних али и класичних језика, писац расправа о филозофији и уметности. За дух времена које је инсистирало на родољубљу карактеристична је његова реченица: „Дошло је време да се бојишта преруше у позоришта!“ Тада су и основани Српско народно позориште у Новом Саду (1861) и Народно позориште у Београду (1868).

Ипак, типични романтичар свакако је био Ђура Јакшић. Он је у своме стваралаштву објединио и поезију и драму, али и сликарство. У поезији му је најчешће својствен крајњи субјективизам. Незадовољство животом доводи га у поетски али и стварни сукоб са светом. Но, Јакшић има и песама које исказују потребу за људском топлином, за љубављу и лепотом, чежњу за миром, а писао је и снажне родољубиве стихове, као и драме: *Јелисавиџа кнегиња црногорска* и *Сћаноје Главаш*.

Сликарско дело Ђуре Јакшића врхунац је романтизма у српском сликарству. (Поред Јакшића, виђени романтичарски сликари били су Новак Радонић и Стева Тодоровић.) Јакшић је ученик Константина Данила, боравио је у Бечу и Минхену, али није завршио сликарску школу. Није био

нарочито вешт цртач, али слике му одликује богат колорит, изражен контраст, психолошке црте ликова.

Између песама и слика Ђуре Јакшића често постоје мотивске и стилске сродности, тако да се, на пример, сматра да је његово сликарско ремек-дело *Девојка у њлавом*, заправо лик Миле из истоимене песме.

Ђура Јакшић

Одломак песме *Мила* Ђ. Јакшића

Из Милиних руку малих,
– Ма се расто бела света –
Место чаше од бермета
Отрова би прогутали.
Ана точи, Ана служи,
Ал' за Милом срце тужи.

Ко да игра, ко да пева,
Ко да жедни, ко да пије,
Ко ли бригу да разбије...?
Неста Миле, нестa ћева!
Ана точи, Ана служи,
Ал' за Милом срце тужи!

У песми се помињу речи бермет и ћев.

Бермет је врста вина, а турцизам **ћев** или **ћев** значи весеље, радост.

▲ *Девојка у њлавом*, Ђура Јакшић

САЖЕТАК

Романтизам је уметнички правац који истиче индивидуализам, осећајност, машту, али и негује култ народног језика и народног идентитета. Најзначајнији представници српског романтизма у књижевности су Петар Петровић Његош, Бранко Радичевић, Јован Јовановић Змај, Ђура Јакшић (уједно и један од водећих сликара) и Лаза Костић.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Ко је својом делатношћу „припремио“ рађање романтизма у српској култури?
2. Која дела српских писаца епохе романтизма познајеш?
3. У чему је особеност романтичарске природе Ђуре Јакшића?

РЕАЛИЗАМ

Основна карактеристика реализма у српској уметности је окренутост народном животу, сеоским призорима, природи. Међутим, док је српска реалистичка књижевност – која постаје водећи правац 70-их година 19. века (Милован Глишић, Лаза Лазаревић, Стеван Сремац, Јанко Веселиновић и други) – била под утицајем руских писаца, српски сликари овог опредељења претежно се образују у Минхену, те се српско сликарство овог периода зове и „минхенским реализмом“.

▲ *Стијугеница*, Ђорђе Крстић

▲ Паја Јовановић

Почетком реализма у српском сликарству сматра се платно малог формата *Продавачица* цвећа Милоша Тенковића, док се водећим сликаром српског реализма сматра Ђорђе Крстић. Он је путовао по Србији, а већина дела била је посвећена збирци кнеза Милана. Сликао је пејзаже које карактерише снажно присуство светлости, свакодневица и ношње српских сељака. Ове слике (*Косово њоље*, *Колиба на њољани*, *Жена с крчајом*, *Жена са обрамицом*, *Чобанин са њушком*) у снажној су вези са српском реалистичком приповетком. Поред мотива из свакодневног живота, сликао је цркве и манастире, као и сцене из националне историје. Најпознатије његове слике овог периода су *Стијугеница*, *Жича*, *Обређење љаве Кнеза Лазара*, *Свети Сава блајосиља Српчуг...*

Крстић је учествовао на светским изложбама у Паризу 1890. и 1900. и на Првој југословенској уметничкој изложби у Београду 1904. године.

Врхунац српског реализма у сликарству представља такозвани „академски реализам“, чија је одлика беспрекорна занатска вештина. Најзначајнија сликарска имена су Паја Јовановић и Урош Предић, сликари који су, у то време, постигли замашну славу а и данас су остали широко цењени.

Паја Јовановић је познат по великим историјским композицијама какве су *Ослобођење Косова*, *Сеоба Срба*, или *Крунисање цара Душана*, слика рађена за светску изложбу у Паризу и за коју је добио медаљу, али је, као реалиста, сликао и догађаје из свакодневног живота: *Кићење невесте*, *Гуслар*, *Игра са мачевима*. Био је добар портретиста, сликао је и у иностранству и био веома признат, а његове балканске теме биле су веома интересантне ондашњим европским љубитељима сликарства, али и свима које су се занимале за особености националних култура.

Урош Предић је имао нешто другачију уметничку биографију. После школовања у Бечу долази у Београд и у њему остаје до краја живота. Као и Јовановић, сликао је историјске композиције (*Херцеговачки бејунци*), као и доста свакодневних призора, али издваја га мноштво слика са мотивима деце (*Деца око бунара*, *Деца око гуда*, *Весела браћа*, *Мали филозоф*, *Сироче на мајчином гробу...*), слике које у себи често носе и поучну страну. За свога дугога живота насликао је и преко

▲ *Млада жена у ружичастој хаљини*, Паја Јовановић

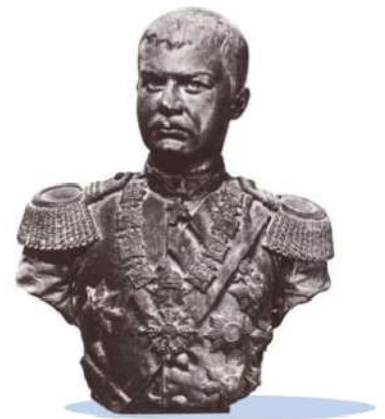
хиљаду портрета и сматра се „хроничарем српског грађанског друштва“. Предић је 1919. године постао први председник Удружења ликовних уметника у Београду.

▲ *Херцеговачки бејунци*, Урош Предић

Српски реализам је оставио и значајна дела у области вајарства. Петар Убавкић је најзначајније име, а за своје стваралаштво у форми бисте добитник је медаља у Риму и Паризу (бисте Александра I Обреновића, Кнеза Михаила и Вука Караџића).

Ђорђе Јовановић је познат као аутор *Сјоменика косовским јунацима* у Крушевцу, а Симеон Роксандић аутор је познатих скулптура, у спомен догађаја на Чукур-чесми и *Рибар* на Калемегдану.

▲ *Александар I Обреновић*, Петар Убавкић

Биста – погрсје, скулптура која представља главу и горњи део груди

▲ *Рибар*, Симеон Роксандић

САЖЕТАК

Основна карактеристика реализма у српској уметности је окренутост народном животу, сеоским призорима, природи, како у књижевности, тако и у сликарству. Српску реалистичку књижевност карактерише дело Милована Глишића, Лазе Лазаревића, Стевана Сремца и Јанка Веселиновића, док су најзначајнији сликари Ђорђе Крстић, Паја Јовановић и Урош Предић, а вајари Петар Убавкић, Ђорђе Јовановић и Симеон Роксандић.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Шта је обележје сликарског опуса Ђорђа Крстића? Коју заједничку црту примећујемо код уметника српског реализма?
2. Издвој неке од великих историјских композиција Паје Јовановића.
3. Којом врстом ликовних дела Урош Предић стиче име „хроничара српског грађанског друштва“?

МОДЕРНА КУЛТУРА

МОДЕРНО И САВРЕМЕНО СЛИКАРСТВО

Термин *модерна уметност* је вишезначан и није га једноставно и прецизно одредити у различитим уметностима, постоји кроз мноштво струја и праваца различитог трајања и значаја. Поменимо, на пример, **натурализам** (реализам лишен сваке стилизације и личног доживљаја), **футуризам** (изразито супротстављање прошлом, слављење развоја технике), **дадаизам** (дадаисти су говорили да су против свих принципа и да је бесмисленост добра и, заправо, прави уметнички израз), **надреализам** (наглашавање подсвесне стране човекове природе, инсистирање на спонтаним утисцима без разумске контроле)...

Ипак, мада се зачиње још у 19. веку, могло би се рећи да се модерна уметност ствара од почетка 20. века, да је обележена превирањима, тражењима разноликих уметничких израза, али да јој је заједничко одбацавање или бар преиспитивање традиционалне културе. Све овде поменуто нарочито је дошло до изражаја после страхаота Првог светског рата, када узима маха покрет авангарде. **Савремена уметност** сабира многа искуства трагачког века, као и укупне уметничке и културне традиције. Двадесети век доноси и нове уметничке медије (фотографија, филм, телевизија, електроника) који повратно утичу на вековне уметничке дисциплине и савремени живот уопште.

У српском сликарству 20. века значајни ствараоци су Надежда Петровић, Сава Шумановић, Милан Коњовић, Милена Павловић Барили, Петар Лубарда, Марко Челебоновић, Миодраг Мића Поповић, Миодраг Дадо Ђурић, Владимир Величковић, Љубомир Љуба Поповић....

Надежда Петровић је рођена 1873. у Чачку, потиче из грађанске интелектуалне породице. Надежда путује по Србији и слика, касније одлази на студије у Минхен. Поново путује Србијом, као и Македонијом, богатећи српско сликарство домаћим призорима, а затим се упућује у европске земље проширујући уметничке видике. У време балканских ратова одлази добровољно на фронт као болничарка, остаје у санитету и у Првом светском рату, а у Ваљеву умире од пегавог тифуса 1915. године.

Сматра се зачетником модерног српског сликарства, слике су јој богате бојама и ритмом. Најпознатија дела: *Ресник*, *Цијанка*, *Дерејлије на Сави*, *Призрен*, *Ваљевска болница*, *Аушлойоршреј*, *Бојородичина црква у Паризу*.

Авангарда – појам који подразумева збир разноликих модерних уметничких праваца првих деценија 20. века; може се рећи да им је заједничко оспоравање традиције и тежња ка новинама у стваралачком изразу.

▲ Надежда Петровић

▲ *Аушлойоршреј*, Надежда Петровић

▲ *Ресник*, Надежда Петровић

Сава Шумановић (1896–1942) је, као млад, боравио у Паризу где је насликао чувену слику необичне динамике *Пијана лађа*. Враћа се потом у завичај, у Шид, где доживљава снажан уметнички напредак. Цртеж му је стилизован, одликује се светлошћу и нежним бојама. Одлази опет у Париз и слика дела која представљају врхунац његовог стваралаштва: *Мост на Сени*, *Јесењи њејзаж из околине Париза*, *Женски акти с црвеним тешихом*. Опет се враћа у Шид и слика чувена платна са сремским мотивима, али истовремено слика или скицира низ купачица на измишљеној шидској плажи. Убиле су га усташе у Сремској Митровици, а иза њега је остао богат опус чији је највећи део похрањен у шидској галерији која носи његово име.

▲ *Морнар на молу*, Сава Шумановић

▲ *Ашље*, Милан Коњовић

▲ *Аушторшретт*,
Милена Павловић Барили

Милан Коњовић је рођен 1898. године у Сомбору, где је, после школовања у Прагу, Бечу и Паризу, провео највећи део свог живота и где данас постоји Галерија „Милан Коњовић“. У његовој такозваној „плавој фази“ доминира необичност деформисаних предмета, необичних пропорција и хладни тонови (слика *Ашље*), али остао је упамћен као најзначајнији сликар предела Војводине, где доминирају чисте боје и темперамент природе у покрету. Умро је у родном граду 1993. године.

Милена Павловић Барили (1909–1945) веома је необична појава у нашем сликарству. Дипломирала је на Краљевској уметничкој школи у Београду, али живела је и стварала у Америци. Живела је далеко од отаџбине, била уважавана у свету и, поред сликарства које је стилски било блиско надреализму (у неким периодима ослањала се на антику и ренесансу), бавила се и дизајном, сарађивала са модним часописима *Voї*, *Харџерс*, *Базар*, креирала рекламе за познате њујоршке фирме и креирала костиме за балетске представе.

Марко Челебовић (1902–1986) је, поред сликарства, студирао и економију у Паризу и у Оксфорду. Између два светска рата имао је „тамносмеђу“ и „зелену“ фазу, прва се бави ентеријером, више је интимна, а друга је експресивнија, али ипак у оквирима који би се могли назвати „поетским реализмом“. Мотиви ентеријера су стари намештај, бисте, глобуси, а сликар има занимљиво уметничко виђење да ваздух, тј. простор који дели један предмет од другог доноси ритам простору. Прву самосталну изложбу приредио је 1926. у Паризу, а велику ретроспективну изложбу 1977. у Галерији Српске академије и уметности.

Ентеријер – приказивање унутрашњости неке просторије

▲ *Мртва природа*, Марко Челебовић

Петар Лубарда (1907–1974) похађао је Уметничку школу у Београду и у Паризу. Излагао у Паризу и у Риму. Други светски рат проводи у заробљеништву, а по ослобођењу оснива Уметничку школу у Цетињу. Између два светска рата на његовим сликама доминирају сребрнастозелена и смеђа боја, са црвеним и мрким акцентима.

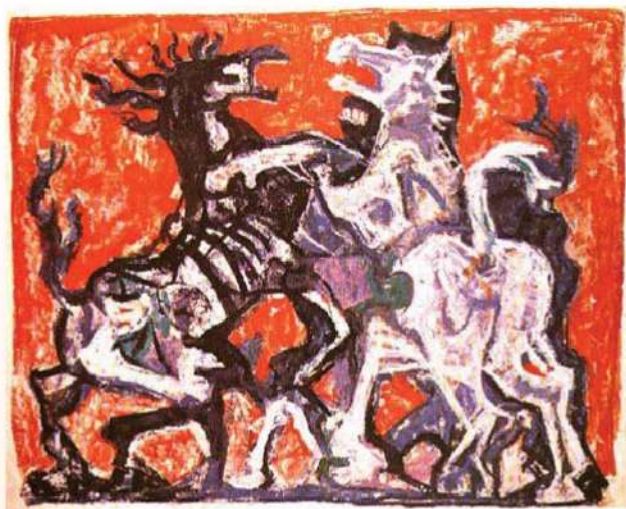

После Другог светског рата опредељује се за снажне контрасте боја и динамичне слике, за слободан самосвојан приступ традиционалном, где се предмет преображава у снажну метафору. Изложбом из 1951. године дао је снажан подстрек млађим сликарима који су тражили сопствени, другачији стил. Излагао је у многим светским метрополама. Добитник је Гран при награде на светској изложби у Паризу, и награда у Сао Паолу и Токију, као и Националне награде Гугенхајм.

▲ *Битка на Вучјем долу*, Петар Лубарда

▲ *Коњи*, Петар Лубарда

▲ *Мртва природа*, Мића Поповић

▲ *Бела слика*, Мића Поповић

Апстрактно сликарство – нефигурално, непредметно сликарство, изражавање основним ликовним језиком линија, боја, површина и маса

Миодраг Мића Поповић (1923–1996) није само сликар, већ и стваралац у другим областима (књижевност, позоришна и филмска режија). Сликао је и тзв. класично предметно сликарство, али и апстрактно. Током каријере приклонио се и **енформелу** – формира слику земљом, песком, гипсом, смолом и другим материјалима.

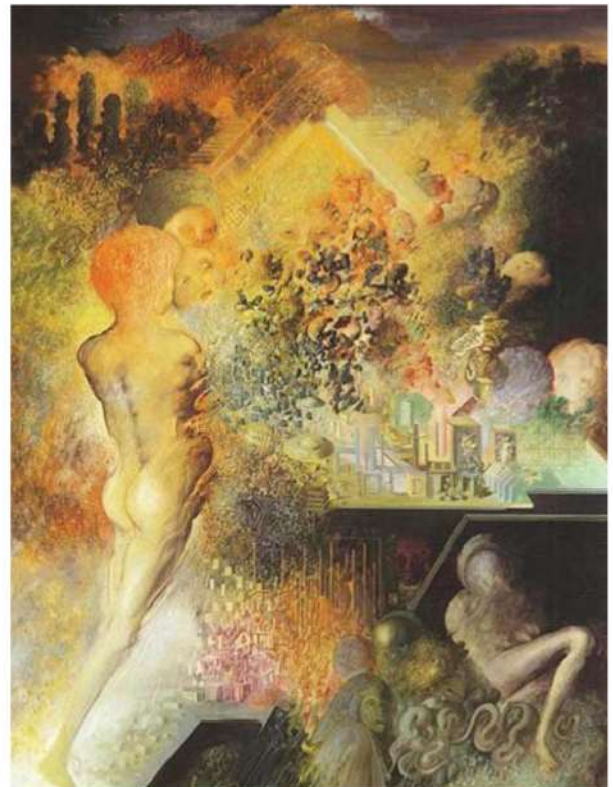
Париски круг

У Паризу, чинећи посебан стваралачки круг, стварали су истакнути савремени уметници као што су Миодраг Дадо Ђурић, Љубомир Љуба Поповић и Владимир Величковић, и тамо стицали висок углед.

Миодраг Дадо Ђурић (1933–2010) један је од најистакнутијих представника данашње савремене фигуративне уметности. Академију ликовних уметности завршио је у Београду. Боравио је кратко у Њујорку, а потом у Централној Африци. Поред цртежа и уљаних слика, познат је и по графикама. Његова дела се налазе у многим музејима, галеријама и приватним колекцијама и из њих се може судити о његовом мајсторском умећу у коме дочарава апокалиптичне мотиве. Дадо Ђурић је један од уметника који су дали врло особен допринос сликарском надреализму. Угледни историчар уметности Ален Боске је објавио монографију *Дадо, универзум без одмора*.

▲ Без назива, Дадо Ђурић

▲ Космичка свесћ, Љубомир Љуба Поповић

Љубомир Љуба Поповић (1934) завршио је Ликовну академију у Београду. И он је близак надреалном и натуралистичком, најчешће теме његових слика су разарајући удео љубави и смрти на човеково биће и тело, и ти призори фигура склоних распадању одишу мистицизмом.

Владимир Величковић (1935) сликар је који као да сведочи о свеприсутности људске патње, слике су му у духу експресионистичког надреализма. Његове слике су у сталној поставци париског центра

Бобур, а добитник је великих сликарских награда каква су Хердерова, Гранд при у Венецији или на изложбама у Токију и Сао Паолу. Поред сликарства, бави се илустрацијом књига, сценографијом и костимографијом.

Тело,
Владимир Величковић

САЖЕТАК

Модерна уметност, која се ствара од почетка 20. века, вишезначан је појам који постоји кроз мноштво струја и праваца различитог трајања и значаја. У знаку је превирања, тражења разноликих уметничких израза, али је заједничка одлика одбацавање или бар преиспитивање традиционалне културе и затечених уметничких облика. Трагалачка искуства, као и тежња иновацијама у изразу, јесте обележје и новијег сликарства, али и других уметности. У српском сликарству 20. века видљив траг су оставили Надежда Петровић, Сава Шумановић, Милан Коњовић, Милена Павловић Барили, Петар Лубарда, Марко Челебоновић, Миодраг Мића Поповић, Миодраг Дадо Ђурић, Владимир Величковић, Љубомир Љуба Поповић...).

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Шта је карактеристика уметности од почетка 20. века?
2. Помени неке авангардне уметничке правце и наведи њихове карактеристике.
3. Покушај у приложеним репродукцијама слика да препознаш неке од стилских особености модерне епохе.

ДОПРИНОС СРПСКЕ УМЕТНОСТИ И НАУКЕ СВЕТСКОЈ БАШТИНИ

Мада су многа дела српске културе била присутна и цењена још од средњег века (манастирско градитељство, фреско-сликарство, рукописи са илуминацијама...), делатност Вука Караџића је снажније обратила пажњу света на дела традиционалне српске културе, пре свега на високу вредност српске народне поезије. И између два светска рата српска култура (првенствено књижевност и сликарство) били су део актуелног европског уметничког тока, међу којима се, по радикализму, издвајају зенитизам и надреализам.

Ипак, тек од друге половине 20. века много је снажније присуство српске културе (у коју треба сврстати и уметнички и научни допринос) у свету. Године 1961. додељена је Нобелова награда за књижевност (што је највеће светско признање) Иви Андрићу за роман *На Дрини ћуприја*, али таква награда подразумева и високу вредност осталих пишчевих дела, као и зрелост литературе којој припада. И касније српска књижевност својом вредношћу изазива пажњу у свету. Песник Васко Попа (*Кора, Нејочин-йоље*) својим особеним изразом ствара мноштво поетичких следбеника у свету; Милош Црњански је романописац чија су дела (*Сеобе, Роман о Лондону*) имала снажан одјек у Француској; необичан роман-лексикон *Хазарски речник* Милораду Павићу доноси светску славу; на више од двадесет језика се преводи проза (*Пешчаник; Башића, њејео и Енциклопедија мртвих*) Данила Киша, док је Добрица Ћосић писац вишетомних романа (*Време смрти, Време зла и Време власи*) који дају подробну слику минулог века и изазивају пажњу читалаца и у Србији и у Европи.

Веома су важни поменути успеси наших сликара у Паризу, једној од светских метропола уметности, док је данас изузетно цењено дело Марине Абрамовић која, поред раније приређиваних изложби, данас је посвећена необичним уметничким пројектима као што су *Ходање по Кинеском зиду* или коришћење сопственог тела као уметнички материјал (боди арт) у потрази за непримећеним елементом уметничког у сфери обичног живота.

Светску вредност представљају и филмска дела наших редитеља, добитника и највећих признања на светским фестивалима, али и радо гледаних широм света.

Таква су дела Александра Петровића (*Скуљачи њерја, Три, Биће скоро њројасић светиа, Мајстор и Марјарића и Сеобе*), добитника награда у Кану, Венецији и Карловим Варима, или филмови Емира Кустурице (*Сјећаш ли се Доли Бел?, Ошац на службеном њушу, Дом за вешање, Подземље...*), двоструког добитника „Златне палме“ у Кану. Награђивани и својим филмовима у свету присутни су и Срђан Карановић (*Мирис њољској цвећа, Пејријин венац, Вирџина, Сјај у*

▲ Иво Андрић

▲ Васко Попа

очима), Горан Марковић (*Национална класа, Вариола вера, Већ виђено, Сабирни ценџар, Урнебесна трагедија, Тито и ја*), Слободан Шијан (*Ко то шамо њева, Марайонци њрче њочасни круџ, Како сам сисџемаџски униџџен од идиоџа, Давиџељ њроџив давиџеља*). Као претечу овим врхунским остварењима треба поменути чињеницу да је у Србији већ 1911. снимљен први српски и балкански играни филм *Карађорђе*, чији је аутор глумац Илија Станојевић, а још 1896. године у Београду је приказана прва филмска представа, само годину дана након прве пројекције у свету.

▲ Сцена из филма *Карађорђе*, 1911 године

▲ Сцена из филма *Три*

▲ *Оџац на службеном џуџу*, плакат

Душан Ковачевић постиже велике успехе и међународну каријеру, како у области филма тако и позоришта (написао је позоришне комаде и сценарија *Марайонци њрче њочасни круџ, Радован Тређи, Сабирни ценџар, Балкански шџиџун, Ко то шамо њева, Свеџи Георџије убива аждаху, Професионалац*). Драма *Пуџуџуђе њозорџиџе Шоџаловић Љубомира Симовића* извођена је на сценама широм света, од Француске до Јапана.

Значајне међународне уметничке манифестације у Србији су фестивал нових позоришних форми БИТЕФ (од 1967. године), филмски фестивал ФЕСТ (од 1971. године), музички фестивал БЕМУС (од 1969. године) и ликовни Октобарски салон у Београду (од 1960. године).

Срби који су дали изузетан допринос светској науци су Никола Тесла, Михаило Пупин, Милутин Миланковић.

Никола Тесла сматра се једним од највећих имена светске науке, а од обиља проналазака издвојимо само најважније: модел првог индукционог мотора, мотори и генератори наизменичне струје, обртно магнетно поље. Патентирао је изуме из области радиотехнике, осмислио хидроцентралу на Нијагари. Архив Николе Тесле, једног од највећих умова човечанства, налази се на Унесковој листи „Памћења света“.

◀ Никола Тесла

Листа „Памћења света“ је Унесков попис културне баштине од важности за људску цивилизацију. Сем Теслиног архива, тој листи припада и *Мирослављево јеванђеље*. Тако се сада ова дела српске културе налази на листи докумената од универзалног значаја, заједно са француском *Декларацијом о њравима човека и грађанина* из 1789. године, са колекцијама Шубертових и Шопенових дела, Гетеових рукописа, Бетовеновом *Девејом симфонијом*, Гутенберговом *Библијом*, рукописима Николе Коперника.

▲ Михаило Пупин

Михаило Пупин је значајан због радова са икс-зрацима, а посебно на подручју телекомуникација патентима у области телеграфије и телефоније.

Милутин Миланковић је објаснио појаве у промени климе, развио теорију померања Земљиних полова и теорију ледених доба. Посебно признање добио је тако што по један кратер на Месецу и Марсу носе његово име.

▲ Милутин Миланковић

Свестрано проучавајући културне вредности српског народа Јован Деретић истиче да су основне вредности културе Срба отвореност, темељност и истрајност. „Тај витализам она дугује стваралачким способностима српског народа али исто тако и њеној отворености према другим и друкчијим културама, у њеној способности да примајући 'туђе' вредности не губи властити идентитет. Култура се цени, пре свега, по вредностима које је дала. Као култура малог народа, кога је историја толико спутавала, толико пута доводила на руб егзистенције, српска култура је створила вредности од којих највеће нису само националне, већ улазе и у светску ризницу. Од свог настанка до савремене епохе она се и по тежњама, и по облицима и изразу, развијала као део европске и светске културе.“

САЖЕТАК

Српска култура је, мада настајала у малобројном народу који је дуго био без своје државе, од средњовековних грађевинских и уметничких дела до савременог стварања дала свој изразити допринос светској култури. У средњем веку, из византијског окриља, укључујући додире и западних струјања, јављају се особене појаве у српском градитељству, сликарству, књижевности. У освит модерног доба, наслеђе народне културе народа који се борио за ослобођење, захваљујући раду Вука Караџића, привукло је пажњу и поштовање просвећене Европе. Осим у разним гранама уметности, у 19. и 20. веку, појављују се и значајни Срби у развоју светске науке. Отворена за утицаје са стране, али и са дубоком сопственом подлогом, укупна српска култура непрестано комуницира са главним токовима у свету.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Која дела српске средњовековне уметности би се могла сматрати доприносом светској баштини?
2. Наведи показатеље који говоре о снажном присуству српског филма у светској кинематографији.
3. Ко су најзначајнији савремени српски писци и наведи њихова најпознатија дела?
4. У чему је допринос српских научника светској науци?
5. Покушај да се сетиш неког уметника или научника чије дело није овде поменуто, а помиње се у свету као цењен и значајан стваралац.

Музика моћа завичаја

Потреба за музиком је заједничка свим људима. Музика прати све важне догађаје у нашим животима. Има ли и једног обреда и свечаности, личног или од националног значаја, да нису праћени музиком. То може да буде једноставан ритуал, као што је певање мајке која успављује своју бебу или формално свирање националне химне. Може да буде снажан излив емоција кроз масовно спонтано певање навијача на фудбалској утакмици или, пак, обредно певање на церемонији венчања или сахране.

Музика је моћно средство оживљавања прошлости. Упознајући музику једног народа, ми употпуњујемо своја сазнања о том народу, његовом менталитету, историји, обичајима, свеукупној култури. Разлог треба тражити у чињеници да музичко дело, било народно било уметничко, настаје као одраз потреба и идеала, духа и времена одређеног друштва и историјског „тренутка“.

И зато, драги ђаче, сазнавајући понешто о српској музици, надамо се да ћеш научити понешто и о завичају својих родитеља и предака.

ХИМНА

Боже њравде

Музика: Даворин Јенко
Текст: Јован Ђорђевић

Умерено лаіано, свечано

Сложи српску браћу драгу
на сваk дичан славaн рад,
слога биће пораз врагу,
а најјачи српству град.

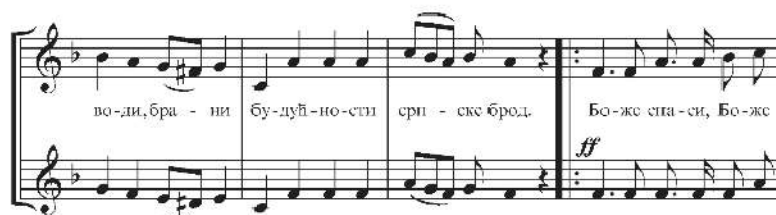
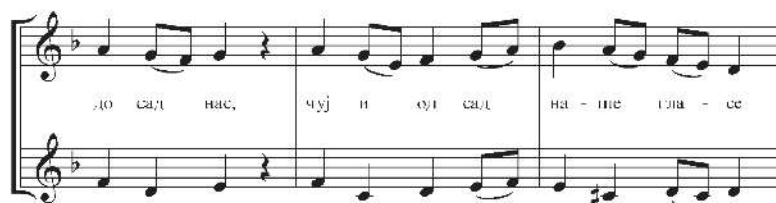
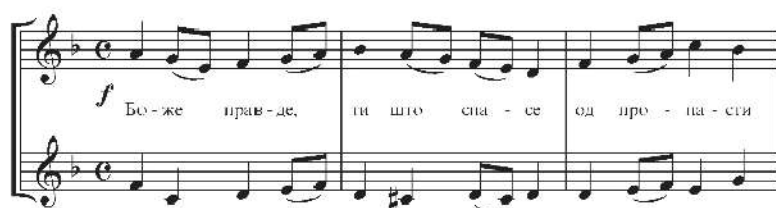
Нек на српској блиста грани
братске слоге златан плод,
Боже спаси, Боже храни
српске земље, српски род!

Нек на српско ведро чело
твог не падне гнева гром.
Благослови Србу село,
поље, њиву, град и дом!

Кад наступе борбе дани
к' победи му води ход
Боже спаси, Боже храни
српске земље, српски род!

Из мрачнога сину гроба
српске славе нови сјај,
настало је ново доба
Нову срећу, Боже дај!

Отаџбину српску брани
петвековне борбе плод
Боже спаси, Боже брани
моли ти се српски род!

Химна Свештом Сави

Свечано

У - склик - ни - мо с љу - ба - вљу све - ти - те - љу

Са - ви, срп - ске цр - кве и шко - ле

све - ти - тељ - ској гла - ви. Та - мо вен - ци,

та - мо сла - ва где наш срп - ски па - стир Са - ва.

Пој - те му, Ср - би, пе - сму и у -

трој - те. Пој - те му, Ср - би,

пе - сму и у - трој - - - те.

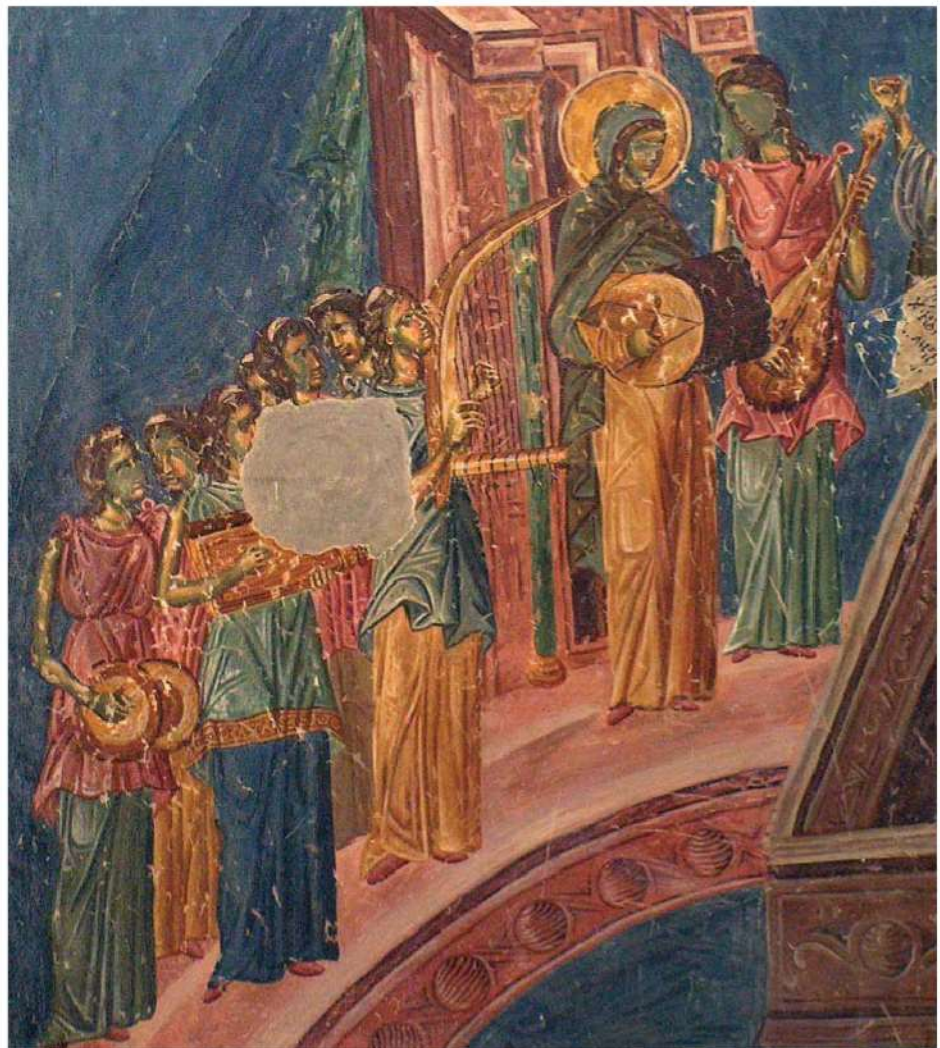
3. Благодарна Србија
пуна си љубави
према своме пастиру
светитељу Сави.
4. Цело српство слави славу
свога оца, Светог Саву.
појте му, Срби,
песму и утројте.
5. Да се српска сва срца
с тобом уједине,
сунце мира, љубави
да нам свима сине.
6. Да живимо сви у слози
Свети Саво ти помози.
Почуја глас свог рода,
српскога народа!
7. Пет векова Србин је
у ропству чамио,
светитеља Саве
име је славио.
8. Свети Сава Србе воли
и за њих се Богу моли.
Појте му Срби,
песму и утројте!

СРПСКА МУЗИКА ОД 12. ДО 18. ВЕКА

У доба Стефана Немање (друга половина 12. века) српска држава је стабилна, феудална држава. Има свој језик, писменост, веру. Сама музика није оставила трага о свом постојању. Споменици ликовне културе и књижевности говоре нам да су се на дворovima Немањића приређивале гозбе и прославе у којима је музика имала важну улогу. Певало се, играло и свирало. У *Номоканону* Свети Сава помиње музичаре – дворске певаче и свираче који су називани шпилмани, скомраси, гудеци, свиралници. Поред тога што су певали уз пратњу музичких инструмената, они су и глумили у мањим сценским комадима. Сцене на фрескама су доказ о постојању различитих музичких инструмената на којима се свирало у средњем веку.

Тасови, псалтерион, харфа, лаута
(манастир Богородица Љевишка,
1307–1309)

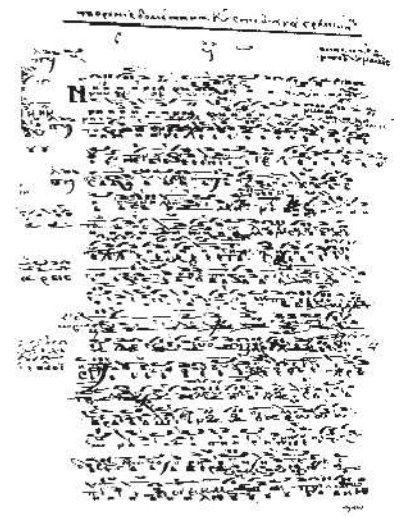

Музика је, осим на двору и у народним обичајима, имала значајну улогу и у цркви, у обреду богослужења. Пут развоја српске црквене музике одредили су покрштавање јужнословенских племена у 9. веку и подела цркве на Западноевропску католичку и Источновизантијску православну (1054). Православно црквено певање је преузето из византијске културе, а богослужење се вршило на грчком језику. Солунска браћа Ђирило и Методије (9. век), који су послати да покрштавају Словене, увели су у богослужење словенски језик. Посебан значај имали су њихови ученици Наум и Климент. Климент је био музички образован. Подучавао је свештенике црквеном певању.

Почетком 13. века Српска православна црква, захваљујући Светом Сави, добија самосталност. Будући да су се песме училе и преносиле усменом традицијом, црквена музика била је подложна продирању народних елемената. Тако се могло говорити о посебном српском православном певању на старом црквенословенском језику. У 15. веку појавили су се и први рукописи црквених мелодија записани посебним знацима који се зову неуме. Из тог времена позната су три српска композитора Кир Стефан Србин, хоровођа на двору Лазара Бранковића, Никола Србин и јеромонах Исаије Србин.

Дешифровањем српских црквених песама сазнали смо како је та музика звучала. Српско црквено певање било је једногласно и без инструменталне пратње. Вишегласно хорско певање је новијег датума (од друге половине 19. века) и оно се развијало на традицији старих црквених песама – на систему **Осмогласника** – збирке песама које се певају у току недељних служби једне црквене године. Најзначајнији облик црквеног певања код православних народа је литургија.

Крајем 14. века отпочиње турско освајање Балкана. Српска држава се распада, територијално помера и сужава. У следећем веку потпуно је покорена. Немирно турско доба доводи до великих збегова и сеобе становништва. Једни одлазе према западу, као војни граничари Аустрије, а други, под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем (1690), преко Саве и Дунава. Карловачка митрополија и већ саграђени фрушкогорски манастири постају центри културе. Под руским и украјинским утицајем негују се трогласна песма без инструменталне пратње (кант) и духовни концерти, а изводи се и први позоришни комад. Настаје најпознатија српска књига тога времена *Поздрав Мојсеју Пућнику* Захарија Орфелина (1726–1785), у којој су се уз стихове и графичке илустрације, на неколико места налазиле и ноте. Формира се велико карловачко појање које ће постати основ развоја српске православне црквене музике 19. века: вишегласно хорско певање без инструменталне пратње.

▲ Први неумски запис (15. век): Литургијска песма *Њиња сили* (*Сага силе небеске*), Кир Стефан Србин

Вишегласје – музичко дело које се састоји од најмање две различите мелодије

Једногласје – музичко дело које се састоји од једне мелодије, без обзира на број извођача.

Супротно вишегласје – музичко дело са најмање две различите мелодије.

Осмогласник – збирка песама недељних служби посвећених Христовом васкрсењу заснованих на систему од осам гласова. Песме се певају од Ускрса, током црквене године до Лазареве суботе.

СЛУШАТИ:

Српске њућничке песме у извођењу ансамбла „Ренесанс“ и *Њина сили* Кир Стефана Србина

ЛИТУРГИЈА

Литургија (на грчком језику значи служба, услуга) је највеће и најважније богослужење у православној цркви. Обавља се увек пре подне. Црквени текст певају солиста – свештеник и хор – народ. Пева се обавезно без инструменталне пратње. Литургија садржи одређени број песама које се певају у одређеном редоследу. Обредни чин богослужења садржи четири молитвена момента који изражавају: *поштовање и слављење* (песме „Благослови душе моја господа“, „Свјати Боже“, „Алилуја“, „Достојно јест“, „Буди имја господње“), *молбу* (одговори на јектенија „Господи помилуј“, „Подај господи“, „Оче наш“, „Спаси Христе Боже“), *захвалности* („Достојно и праведно јест“, Свјат, свјат“, „Тебе поем“, „Видјехом свјет истиниј“), *оилакивање* грешног стања и *молићву* за опроштај грехова („Придите, поклонимсја“, „Иже херувими“, „Амин, да исполњатсја“ и посебно у „Тебе поем“).

▲ Литургија у православном храму

У току годишњег црквеног циклуса изводе се и друге врсте песама као што су **химне, тропари, стихире и ирмоси**. Оне се певају у току службе (јутарње или вечерње), али и у другим приликама и свечаностима (пример *Химна Св. Сави*).

У Српској православној цркви данас се врше три литургије: *Литургија Св. Василија Великог*, *Литургија Св. Јована Златоустог* и *Литургија преосвећених дарова*. Обављање ових трију литургија прописује црквени устав. Тако се *Литургија Св. Василија* служи на вечерњој служби уочи Божића и Богојављења или на сам дан (7. и 19. јануара), на дан Св. Василија (14. јануар) и у одређене дане Великог (ускршњег) поста и Велике (Страсне) седмице. Литургија преосвећених дарова служи се у недељу Четрдесетнице, у Страсној седмици и на неке празнике који падају у време Великог поста.

Осталих дана током године служи се Литургија за коју је текст саставио Св. Јован Златоусти (347–407). Он је био један од проповедника и учитеља православне цркве у Антиохији (347. године). Постао је цариградски епископ (397. године). Познат је по беседама у којима тумачи *Светио њисмо*. Прогањан је због критике царске власти.

Тебе њоем из Лиџурџе Св. Јована Златиоустџој

Adagio ma non tanto Стеван Ст. Мокрањац

p Те - бе по - њем, Те - бе бла - го - сло - вим,
 Те - бџе бла - го - да - рим Го - сџо - ди и мо - лим -
 ти - сџа — Бо —
p Бо - - - - - же —
 наш, и мо - лим - ти - сџа Бо - же наш, и
 мо - лим - ти - сџа Бо - же наш, и мо - лим -
 ти - сџа — Бо - - - - - же,
p Бо - - - - - же — наш.

Ирмос – врста бого-службене песме, део јутарње службе

Стихира – песма која се пева после стихова псалама (песме у славу Бога) у част празника или светитеља на јутарњој или вечерњој служби

Тропар – кратка црквена песма у част празника или светитеља

Химна – похвална песма, у хришћанској музици у славу Христа или светитеља

СЛУШАТИ И ПЕВАТИ:

Тебе њоем из Лиџурџе Св. Јована Златиоустџој
Стевана Стојановића Мокрањаца

СРПСКА МУЗИКА

19. ВЕКА

У време петовековне турске власти, политичке и културне, музичка збивања у Србији заостајала су за Европом. Све до средине 19. века српски крајеви нису пратили развој европске музике, нити су познавали великане европског стваралаштва. И док су европски народи развијали уметничко стваралаштво, а губили народну традицију, дотле је српски народ, у току вековне турске културне доминације, очувао своје народне корене на којима ће током 19. века српски композитори изградити свој уметнички израз.

Устанцима (1804. и 1815. године) против Турака отпочиње дуго-трајна борба за остваривање политичке и културне самосталности. Међутим, тек у време владавине кнеза Милоша, када Београдски пашалук стиче статус аутономне кнежевине (1830. године) почели су да се стварају услови за развој музичке културе.

То је време оснивања певачких аматерских друштава око којих ће се окупљати музички ствараоци и извођачи. У Србију продиру савремени европски инструменти који су на овим просторима били непознати. Сензацију у Шапцу, малој вароши, изазвао је клавир, који је својој кћери купио Јеврем Обреновић, брат кнеза Милоша. На Милошеву иницијативу, који је желео да дворски живот приближи животу на европским дворовима, у Крагујевцу, тадашњој престоници Кнежевине Србије, основан је (1831. године) оркестар „Кнежевско српска банда“ са европским инструментима и приученим музичарима. Оркестар је свирао на свечаним доласцима кнеза, о државним празницима, војним парадама и другим свечаностима. После вишевековне турске културне доминације, у 19. веку, јављају се први српски професионални музичари.

Највећу и најзначајнију улогу је имао оркестар у представама крагујевачког позоришта „Јоакима Вујића“. Представе су почињале инструменталним уводом, а у драмски текст су се уметале музичке нумере. Најчешће су то биле обраде народних песама које су одговарале менталитету овог поднебља навикнутом на фолклорну традицију. Тако се развила једна позоришна врста српске музике – комад с певањем.

У оквиру таквог једног комада са певањем историјско-родољубивог садржаја, *Маркова сабља*, настала је свечана песма *Боже њравде*. Она је стекла велику популарност и ван сцене и певала се деценију пре него што је постала химна. Први пут је као прва српска званична химна изведена 1882. године, приликом проглашења Србије за краљевину, а Милана Обреновића за краља.

Први професионални српски композитор био је Корнелије Станковић, а најзначајнији представници српског музичког стваралаштва друге половине 19. века били су Јосиф Маринковић и Стеван Стојановић Мокрањац.

▲ Београдско певачко друштво

КОРНЕЛИЈЕ СТАНКОВИЋ

(1831–1865)

Корнелије Станковић је први српски композитор, значајан не толико по делима која је оставио, колико по идејама којима је припремио пут развоја српског националног правца у музици. Први је почео да записује народно црквено појање у Сремским Карловцима и народне песме. Народне песме је обрађивао за глас и клавир или за хор.. По доласку у Београд (1863. године) постаје хоровођа Београдског певачког друштва и за његове потребе обрађује српске народне песме.

Сусрет са Францом Листом побудио је код Станковића велике амбиције за стварањем пијанистичке каријере. По узору на Листа, компонује клавирске композиције типа салонских виртуозних комада. Најчешће су то варијације на популарне песме оног доба. Таква је и композиција *Српска национална њесма* – варијације на песму *Што се боре мисли моје*, коју је Станковић извео на видовданском концерту 1861. године у Београду.

▲ Корнелије Станковић

Што се боре мисли моје

Лађано Варошка песма

Што се бо - ре ми - сли мо - је, ис - ку -
ство ми ћу - тат ве - ли. Бож' - те са - да ви о -
бо - је, иск ми ср - це го - во - ри, Бож' - те ри.

Први поглед ока твога,
сјајном сунцу подобан,
пленио је срце моје,
учинио робом га.

Да те љубим, о, једина,
Целом свету казат ћу,
Сам'од тебе, ах, премила,
Тајну ову сакрит ћу.

СЛУШАТИ:

Варијације на њесму *Што се боре мисли моје*
Корнелија Станковића

ЈОСИФ МАРИНКОВИЋ

(1851–1931)

Јосиф Маринковић, композитор, хорски диригент, наставник музике у Богословији, Учитељској школи и Другој београдској гимназији, типичан романтичар, првенствено је композитор вокалне музике. Стварао је соло песме писане на текстове познатих српских песника (Јован Јовановић Змај, Ђура Јакшић, Војислав Илић), композиције за глас уз клавирску пратњу и хорска дела. Познате су хорске композиције под називом кола – обраде народних песама сличне Мокрањчевим руковетима. Значајна дела је оставио и на подручју духовне (црквене) музике.

▲ Јосиф Маринковић

Оче наш из Лишурције Св. Јована Злајтоуској

Andante religioso Ј. Маринковић

От - че наш, и - же је - си на не - бе - сјех, да свја - тит - сја

и - мја Тво - је, да при - дет цар - ств - ије Тво - је, да бу - дет во - ља Тво - ја,

tres lento

ја - ко на не - бе - си и на зе - - - мљи.

tempo

pp Хљеб _____ наш на - сун - чниј дажд _____ нам днес, *pp* и

poco a poco crescendo

о - ста - ви нам дол - ги на - пија, ја - ко - же и ми о - ста - вља - јем дол - жни - ком

на - шим, *f* и не вове - ди нас во и - ску - пе - ни - је

mf но из - ба - ви нас *p* од ду - ка - ва - го.

riten. et morendo

СЛУШАТИ:

Оче наш из Лишурције Св. Јована Злајтоуској Јосифа Маринковића

СТЕВАН СТОЈАНОВИЋ МОКРАЊАЦ

(1856–1914)

Мокрањац је рођен у Неготину. Презиме је узео по селу Мокрању, у близини Неготина, одакле је био његов отац. Још као ученик основне школе истицао се певањем народних песама, а у старој неготинској цркви научио је многе црквене песме које је касније и записивао. Учио је да свира виолину, виолончело и клавир.

Мокрањац је једна од најзначајнијих личности српске музичке историје. Његов рад се може поредити са делатношћу Вука Стефановића Караџића у српској књижевности. Као што је Вуково доба представљало почетак романтизма у српској књижевности, тако Мокрањац својом музиком утемељује романтизам у музици. Као што је Вук записивао народне приче, песме, обичаје, загонетке, разбрајалице, пitalице... тако је Мокрањац, заинтересован за народно стваралаштво, записивао народне песме и игре. На тој фолклорној основи компоновао је **руковети** које су биле узор многим каснијим генерацијама српских музичких стваралаца. Оне су својеврстан симбол националне уметности.

Мокрањац је написао петнаест руковети. Реч „руковет“ узета је из народа и означава „оно што се при жетви може обухватити једном руком“. Сам појам је Мокрањац први почео да користи у музичком смислу подразумевајући хорске обраде пажљиво одабраних фолклорних песама и/или игара. У руковетима Мокрањац је обрадио 90 песама различитог карактера и порекла. Као диригент Београдског певачког друштва извео је све своје руковети у земљи, али и у иностранству. Тако је преко Мокрањчевих дела српска музика прешла границе Србије и достојно била презентована Европи.

Друго значајно подручје Мокрањчевог стваралаштва је духовна (црквена) музика. Мокрањац је записивао и народно црквено појање и потом их објавио у *Осмојласнику*. На основу ових напева компоновао је своја најуспелија духовна дела, као што су *Лишурџија свейој Јована Злајџоусџој, Ојело, Акаџисџи бојородици...*

За српску музику ништа мање није значајна ни његова активност педагога и организатора музичког живота у Србији. Био је наставник музике у Првој београдској гимназији, касније у Богословији. Водио је *Београдско певачко друштво* и био је члан првог гудачког квартета у Србији. Учествовао је у оснивању прве музичке школе у Београду (1899. године), која се данас зове *Мокрањац*.

▲ Стеван Ст. Мокрањац

Акатист – црквена песма

Опело – богослужење за умрлог у православној цркви

▲ Родна кућа Мокрањца, Неготин

Пења руковей, С. Ст. Мокрањац

Пења руковей (Из моје домовине), најобимнија и најсложенија, представља врхунац међу Мокрањчевим руковейима. Састављена је од десет песама. Прве две *Шћиа тшо миче*, драмске напетости, и *А шћио си се, Јано*, лирска, уплићу се једна у другу. *Коња седлаш* у лаганом темпу певају у дијалогу женски и мушки глас соло уз мирну пратњу хора. У четвртој, *Повела је Јела*, остварена је звучна градација: песму почиње женски хор, наставља мушки, а завршава цео – мешовити хор. После пете, *Мој се драћи на йуџи сѣрема* са распеваном мелодиком, следи шеста најдраматичнија песма – *Леле, Сћиано мори*. У њој се слика призор сукоба две војске и заробљавање мајка Стане. Са седмом песмом, *Ој, за јором, за зеленом*, наступа промена расположења. Осма *Ој, девојко душо моја* и девета *Вишњичица род родила се* преплићу. Последња, *Ајде, море момичейо* представља ведри, ефектни финале.

▲ Београд

Вишњичица род родила из Пење руковейи

Vivo С. Ст. Мокрањац

Ви - шњи - чи - ца род ро - ди - ла, ви - шњи
ро - ди - ла, ви - шњи ви - шњи - чи -

Од рода се саломила,
Нема вишњу кој' да бере,
Само момче и девојче.

Коња седлаш из Пење руковейи

Lento rubato С. Ст. Мокрањац

„Ко - ња сед - лаш, куд се
спре - маш, ах, мој Ко - јо, и - ме
мо - је, ах, мој Ко - јо, Ко - ка - не⁹⁴“

„Ја се спремам Београду“,
Моја Фато, моје злато,
Моја дилбер-госпођо!“

Дилбер – леп, лепа

Шестиа руковей, С. Ст. Мокрањац

Шестиу руковей (Хајдук Вељко) Мокрањац је посветио легендарном јунаку из Првог српског устанка чија су дела и погибија везани за Мокрањчев родни крај – Неготин. Руковет је компонована и први пут изведена поводом откривања споменика Хајдук Вељку у Неготину 1892. године. Састоји се од пет песама. Прва је херојска балада *Књију њише Мула-џаша*, друга – лирска љубавна песма *Расло ми је бадем дрво*, затим следе *Хајдук Вељко њо ордији шеће* и *Кад Београд Срби узимаше*. Руковет се завршава свечаном песмом *Болан ми лежи Кара-Мустафа*.

Расло ми је бадем дрво Из Шестиа руковейи

Стеван Ст. Мокрањац

Andante con espressione

p Ра - сло ми је ба - дем др - во,
pp тап - ко ви - со - - ко,
mf тап - ко ви *pp* со - ко. *p* Под њим ле -
 жи Хај - дук Вељ - ко *pp* сле - пом де - вој -
 ком, *mf* сле - пом де - вој - ком.

▲ Хајдук Вељко Петровић

СЛУШАТИ:

Пеша и Шестиа руковей Стевана Ст. Мокрањаца

НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

Деведесетнаести век је, као што смо могли до сада да сагледамо, донео велике промене у музичком животу Србије. Јављају се први школовани музичари који се напајају фолклорном традицијом очуваном у народу током вековне турске политичке и културне доминације. Захваљујући првим српским школованим музичарима, народна песма и игра улазе у уметничку музику управо као што су захваљујући Вуку Стефановићу Караџићу, народни живот, обичаји и пре свега језик ушли у књижевност. И док су поједини музичари бележили, проучавали народну музику и налазили у њој инспирацију за своје стваралаштво, у народним обичајима музика је и даље имала веома важну улогу.

Са развојем градова и стварањем нове – грађанске културе, поред сеоске народне песме, јавља се и тип варошке, градске песме, данас се често чује и назив староградске. Мелодија је већег обима и развијенија од оних које се негују у сеоској народној традицији, а садржај текстова, претежно љубавни, најчешће преузет од српских песника романтизма. Извођена слободно у народу, често са малим разликама у мелодији, ритму или поетском тексту у зависности од краја, она припада фолклорној музици. Појавила се и неговала у Војводини, а касније, преко Београда, пренела се и у остале српске крајеве.

▲ Жена у српској народној ношњи, 19. век

Врани се коњи играју

Полетно Народна песма

mf Вра - ни се ко - њи и - гра - ју *f* хеј,

хеј, вра - ни се ко - њи и - гра - ју.

Врани се коњи играју, хеј, хеј,
врани се коњи играју.

Млади се момци спремају, хеј, хеј,
млади се момци спремају.

За ону Смиљу девојку, хеј, хеј,
за ону Смиљу девојку.

Ој, девојче, Пироћанче

Умерено Народна песма из Пирота

mf „Ој, де - вој - че Пи - ро - ћан - че,
кој ти ку - пи тој ко - лан - че?“

Ој, девојче, Пироћанче,
кој ти купи тој коланче.

Купи ми га, еј, онија,
еј, онија, проклетија.

Еј, онија, проклетија,
што но јаше коњчетија.

Колан(че) – украсни појас у женској народној ношњи

▲ Ћилим из Пирота, 19. век

Ти би хтео песмом да ти кажем

Rubato Варошка песма

Ти би хте - о пе - смом да ти ка - жем
ко - ли - ко те ср - це мо - је во - ли!

Ка - о бо - лан зо - ру, ка - о цве - ће ро - су

ка - о о - чи сво - је, то - ли - ко те во - ли ср - це мо - је.

Ти би хтео песмом да ти кажем
Колико те срце моје воли!
Као болан зору, као цвеће росу,
Као очи своје, толико те воли срце моје.

А ти нећеш никад, никад знати,
Како моје јадно срце пати.
Нећеш чути јецај, нити вапај боли,
Песма нек ти каже колико те моје срце воли!

Отвори ми бело Ленче

Adagio Варошка песма

О - тво - ри ми бе - ло Лен - че вра - -
 тан - ца, _____ а - ман, пор - ти -
 ца. _____
 Да ти љу - бим бе - ло Лен - че у - - -
 ста - шца _____ руј - на ру - ме - на. _____

▲ Девојка са књигом, Јован Бијелић

Отвори ми, бело Ленче,
вратанца, аман, портица.

Да ти љубим, бело Ленче,
ушашца рујна, румена.

Не могу ти, пиле, Миле,
Да станам, да ти отварам,

Легнала ми стара мајка
На фустан, лудо, на фустан.

Портица (порта) – врата, капија

Фустан – врста сукње

▲ Исидор Бајић

Ствараоци варошких песама најчешће су били непознати, њихова имена се нису памтила. И то је између осталог било и у складу са фолклорном традицијом. Међутим, песме неких композитора толико су биле блиске духу варошке песме анонимних (непознатих) аутора, да се већ одавно сматрају народним, као да су поникле из народа. Такве су песме *Јесен сџиже дуњо моја* и *По градини месечина сија*, српског композитора Исидора Бајића (1878–1915). Бајић је песме писао за позоришне комаде и оне су постале толико популарне у народу да су се певале ван сцене, а познате су и радо се изводе и данас.

По градини месечина

Музика: Исидор Бајић

Текст: Милорад Петровић Сељанчица

Adagio

Ај, по гра - ди - ни ме - се - чи - на
 си - ја ме - ка, ај, ту ме дра - га
 у при-сен-ку ваз-да че - ка. Еј, па бо -
 си - љак ми - ри - шу јој гру - ди,
 са ср - ца јој уз - ди - сај се бу - - - ди.

Ај, по градини месечина сија мека,
ај, ту мене драга у присенку вазда чека.
Еј, на босиљак миришу јој груди,
са срца јој уздисај се буди.

Ај, жељна ме је, жељна ме је више дана,
ај, да јој скинем медни пољуб са усана.
Еј, а ја болан лежим у вајату,
па не могу да се јавим злату.

Јесен стиже, дуњо моја

Текст: М. М. Петровић
Музика: Исидор Бајић

Rubato

Je - сен сти - же ду - њо мо - ја, не ми - ри - ше ви - ше цве - ће:
зум - бул, ла - ле, љу - би - чи - це. Па и ти ме из - не - ве - ри,
суд - бо кле - та... О - ти - шла си сла - вуј ћу - ти,
ли - шће жу - ти. Je - сен сти - же ду - њо мо - ја,
не ми - ри - шу јор - го - ва - ни, љу - би - чи - це и ја - сми - ни.

Јесен стиже, дуњо моја,
не мирише више цвеће:
зумбул, лале, љубичице.
Па и ти ме изневери,
судбо клета...
Отишла си: славуј ћути,
Лишће жути...
Јесен стиже, туго моја:
не миришу јорговани,
љубичице и јасмини.

С цветних грана цвеће паде,
с њима оде моја младост,
моја љубав, моје наде...
ти ми оде, лето прође,
неста цвећа...
тебе нема: славуј ћути,
лишће жути...
да ли знаш бар како патим
кад се сетим јоргована,
љубичице и јасмина?

▲ Јесењи ђуџи, Сава Шумановић

ПЕСМЕ ЗА ПЕВАЊЕ И ИГРУ (КОЛАЊЕ)

Народне игре представљају део наше богате фолклорне традиције. Остале су и до данас популаран вид игре нарочито на породичним и сеоским слављима. Најчешће се играло уз певање, али понекад и уз пратњу фруле или тамбуре. У новије време игру прате трубачи, хармоника или народни оркестри.

Српске народне игре одликују се најразноврснијом комбинацијом покрета, корака и начина извођења, што даје безброј облика игре. Какво ће коло бити, какав облик кола зависи умногоне од краја из кога игра потиче, али и од саме музике.

▲ Даире

Шано душо, Шано мори

Умерено брзо Народна из Србије

Ша - но, ду - шо, Ша - но, мо - ри, о - тво - ри ми вра - та.

mf О - тво - ри ми, Ша - но вра - та да ти дам ду - ка - та.

p Ој, ле - ле, ле - ле, из - го - ре за те - бе, те - бе.

Шано душо, шано мори отвори ми врата,
Отвори ми, Шано, врата да ти дам дуката.
Ој, леле, леле, погибо' за тебе,
Озгоре ми, џанум Шано, срце за тебе.

Твоје лице бело, Шано, снег је са планина,
твоје чело, гиди Шано, како месечина.
Ој, леле...

Она уста твоја, Шано, како рујна зора,
оно око душо моја, мене ме изгоре.
Ој, леле...

Ноћ ти ходи тамна, Шано, ја си туга вијем,
убавиња твоја, Шано, не да ми да спијем,
Ој, леле...

Шано душо, Шано мори, отвори ми врата,
ће ти давам, џанум, Шано, ђердан од дуката.
Ој, леле...

Опис игре

Шано душо, Шано мори се игра у мешовитом, отвореном колу. Играчи се држе за руке подигнуте у висини лица и благо савијене у лактовима. Смер кретања је обрнут кретању казаљки на сату. Кораџи се изводе са меким зобањем у коленима и благим њихањем у боковима. Коловођа при игри може да изводи низ разних покрета и корака, игра унатрашке, окреће се, чучне, клекне...

Играчка целина се не поклапа са музичком. Играчка целина се састоји се од 5 и $\frac{3}{4}$ тактова.

I такт – 1 корак десном ногом удесно са укрштањем леве испред десне ноге на други део такта. На трећи део такта лева нога се меко зоба у колелу док, а десна је подигнута и спремна за следећи корак.

II такт – 1 корак десном ногом удесно са привлачењем леве испред десне ноге без преноса тежине тела, тако да само прсти додирују тло (на други део такта). На трећи део такта меко зобање у коленима и благо њихање у боковима.

III такт – 1 мали корак улево са привлачењем десне испред леве ноге без преноса тежине тела, тако да само прсти додирују тло (на други део такта). На трећи део такта меко зобање у коленима и благо њихање у боковима.

IV такт – 1 мали корак десном ногом удесно са привлачењем леве испред десне ноге без преноса тежине тела, тако да само прсти додирују тло (на други део такта). На трећи део такта меко зобање у коленима и благо њихање у боковима.

V такт – пренос тежине тела на прсте леве ноге у месту са њихањем у боковима. Пренос тежине тела на прсте десне ноге у месту са њихањем у боковима. 1 мали укрштени корак левом удесно испред десне ноге.

Џанум – душо моја, срце моје

Гиди (ђиди) – узвик чуђења, море бре

Убавиња – лепота

Ђердан – огрлица од бисера, злата или драгог камења

Зибати – ритмичко кретање лево-десно или горе-доле

▼ Врањска свита

Играле се делије

Живо Б. Јоксимовић

f И-гра-ле се де-ли - је на сред зе-мље Ср-би - је;
сит-но ко-ло до ко - ла ви-ло се до Стам-бо-ла.

Играле се делије
на сред земље Србије;
ситно коло до кола
чуло се до Стамбола.

Свира фрула из дола,
фрула мога сокола;
ситно коло до кола
чуло се до Стамбола.

Игра коло до кола,
не хаје за Стамбола;
ситно коло до кола,
чуло се до Стамбола.

▼ Мешовито коло

Опис игре

Играле се делије се најчешће игра у полуотвореном, а може и у затвореном, мешовитом колу. Играчи се држе за руке које су спуштене доле. Кораци су са поскоцима и ситни, затим везани кораци са пребацивањем тежине тела с ноге на ногу, налик трчању. Тело је окренуто супротно у смеру кретања сказаљке на сату. Игра се састоји из два дела и игра се веома полетно.

Прва играчка целина се састоји од четири такта.

I такт – 2 поскока десном па левом ногом удесно и окрет тела од 90 степени удесно.

II такт – 3 везана корака, а тежина тела се преноси с ноге на ногу крећући се удесно: десном, левом, па десном ногом. Такт се завршава тако што се тежина тела преноси на десну ногу, док је лева у ваздуху, али не превисоко, а рис стопала леве ноге је уз лист десне ноге.

III такт – 2 поскока левом па десном ногом улево и окрет тела од 90 степени улево.

IV такт – 3 везана корака, а тежина тела се преноси с ноге на ногу крећући се улево: левом, десном, па левом ногом. Такт се завршава тако што се тежина тела преноси на леву ногу, док је десна у ваздуху, али не превисоко, а рис стопала десне ноге је уз лист леве ноге.

Ова играчка целина се понавља.

V, VI, VII, VIII такт чине другу играчку целина. Лице је окренуто ка центру полукруга или круга, а кретање је у страну. Ситним корацама удесно игра се 8 корака. Завршава се на десној нози, док је лева благо подигнута у висини зглоба десне ноге. Карактеристика корака је да се изводе с ноге на ногу, брзо, да су што ситнији уз благо померање удесно.

На поновљени део коло се креће улево изводећи такође 8 ситних корака улево. Завршава се на левој нози, док је десна благо подигнута у ваздуху, у висини зглоба леве ноге.

Варијанта за другу играчку целину. Кораци су потпуно исти, али је смер кретања кола напред-назад, уместо десно-лево. У току играња изводи се 8 ситних, брзих корака напред са кретањем прво десне, па леве ноге, руке се подижу лагано до висине груди, а затим 8 ситних корака уназад са кретањем прво леве, па десне ноге уназад, уз лагано спуштање руку.

Српска музика од 12. до 18. века

▲ Деталј фреске манастира Лесново

На дворовима Немањића приређивале су се гозбе и прославе у којима је музика имала важну улогу. Певало се, играло и свирало. Дворски певачи и свирачи које су звали шпилмани, скомраси, гудеци, свиралници били су и глумци у мањим сценским комадима.

Музика је, поред тога што се изводила на двору и у народним обичајима, имала значајну улогу и у цркви, у оквиру обреда богослужења. Српско црквено певање је било једногласно и без инструменталне пратње. Најзначајнији облик црквеног певања код правослаvnих народа је литургија. Она садржи одређени број песама које се певају по утврђеном редоследу. Збирка песама које се певају у току недељних служби једне црквене године назива се *Осмогласник*.

У време ропства под Турцима центри културе постају Карловачка митрополија и фрушкогорски манастири. Ту настаје најпознатија српска књига тога времена *Поздрав Мојсеју Пућнику* Захарија Орфелина.

Српска музика 19. века

▲ Посело (деталј), Тителбах

Тек после ослобођења од петовековног ропства под Турцима (19. век), стекли су се услови за политички и културни развој Србије. Оснивају се аматерски хорови који ће дуго година бити главни носиоци музичког живота у Србији. У жељи да дворски живот приближи европским дворовима, у Крагујевцу, тадашњој престоници, на захтев кнеза Милоша оснива се оркестар са европским инструментима и приученим музичарима. Развија се својеврсна позоришна врста српске музике – комад с певањем – драмски комад са музичким тачкама које су биле најчешће обраде народних песама.

Први весник националног правца у Србији био је Корнелије Станковић. Као претеча српског националног правца условио је појаву два најзначајнија композитора друге половине 19. и почетка 20. века – Јосифа Маринковића и Стевана Стојановића Мокрањца. Мокрањец је прославио српску музику и ван граница Србије својим руковетима – својеврсним обрадама народних песама за хор и црквеном музиком. Једно од најлепших дела свакако је *Литургија святој Јована Златоустојој*.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Ко су представници музичког стваралаштва у Србији 19. века?
2. Шта је руковџ, одакле тај назив?
3. Ко је написао Химну Св. Саве?
4. Саслушај пажљиво део из литургије и објасни какав ансамбл (ко) изводи православну црквену музику.
Обрати пажњу има ли инструмената.
5. Шта је литургија?

АСОЦИЈАЦИЈА

А

Б

В

Г

Људи	Певање	Музика	Певање без инструменталне пратње
Обичај	Мушки	Родна кућа	Вишегласно
Језик	Женски	Музеј	Народне песме
Фолклор	Мешовити	Крајина	Обрада

▲ Певачко друштво Мокрањац

СРПСКА МУЗИКА 20. ВЕКА

▲ Константин Бабић

▲ Дејан Деспић

▲ Зоран Христић

▲ Иван Јевтић

Први значајнији успон српска музика је доживела на преласку 19. у 20. век са стваралаштвом Стевана Стојановића Мокрањца и Јосифа Маринковића. Међутим, услови за развој музичког живота и професионалног образовања музичара какве је познавала Европа стекли су се тек између два светска рата. То је време када се оснивају све важне институције музичког живота: Опера (1920), Балет (1923), Београдска филхармонија (1923), висока музичка школа – Музичка академија, данас Факултет музичке уметности (1937), музички часописи, развија се школски систем. Тада се подиже професионални ниво како у извођаштву тако и у стваралаштву. Заслуга за развоја српске музике тридесетих година 20. века припада Петру Коњовићу, Стевану Христићу и Милоју Милојевићу.

Будући да је Музичка академија у Београду основана тек 1937. године, многи млади музичари морали су да одлазе у различите европске центре да би стекли високо музичко образовање. Тако се четрдесетих година 20. века појављује генерација младих композитора школованих у Прагу (*прашка јрупа*) који својим делима дају допринос модерном српском стваралаштву. То су Миховил Логар (опера *Покондирена шиква*), Станојло Рајичић (опера *Симонида*), Љубица Марић (*Песме јросџора*) и други.

После Другог светског рата стасавале су генерације композитора које су уписивале и завршавале студије на београдској Музичкој академији. То су биле прве генерације студената које су студирале у својој земљи. У оно време студенти, а данас афирмисани композитори су: Василије Мокрањац (1923–1984), Александар Обрадовић (1927–2001), Константин Бабић (1927–2009), Дејан Деспић (1930), Владан Радовановић (1932), Рајко Максимовић (1935), Зоран Христић (1938).

У плејади значајних композитора српске музичке средине данашњице налазе се и Срђан Хофман (1944), Иван Јевтић (1947), Властимир Трајковић (1947), Ивана Стефановић (1948) и међу најмлађима Исидора Жебељан (1967). То су композитори чија се дела са успехом изводе у земљи и иностранству.

Сваке године у новембру месецу у Београду се одржава Међународна трибина композитора – фестивал савременог стваралаштва у српској музици, што омогућава да се прати развој музике данас.

Марш на Дрину, Станислав Бинички

Марш на Дрину је војнички марш, настао је у току Првог светског рата, 1914. године, после Церске битке – после победе српске војске. Изузетну популарност је стекао нарочито у новије време. У различитим аранжманима и ритмовима изводила се у Шведској, Немачкој, САД, Канади, земљама Латинске Америке.

Станислав Бинички (1872–1942) је био савременик Стевана Стојановића Мокрањца. Оснивач је *Оркестра краљеве јарде*, првог симфонијског оркестра у Србији са којим је редовно одржавао концерте у Београду. Као композитор значајан је за стварање прве српске опере (*На уранку*) која је изведена на сцени Народног позоришта 1903. године. Диригент је био сам композитор.

Tempo di marcia С. Бинички

▲ Станислав Бинички

СЛУШАТИ:

Марш на Дрину Станислава Биничког

ОПЕРА *Кошћана*, Петар Коњовић

▲ Петар Коњовић

Опера *Кошћана* је најзначајније дело, не само Коњовића већ целокупног српског оперског стваралаштва. Сам аутор музике написао је и текст за оперу прилагодивши драму Боре Станковића оперским захтевима. Љубавна прича са сценама из живота старог Враћа са краја 19. века и фолклорни мотиви темпераментног југа основа су Коњовићеве опере. Од три оркестарска фрагмента из опере, Коњовић је сачинио концертно дело – *Симфонијски триптихон*. Један од ставова је *Велика чочечка игра*. То је балетска сцена – темпераментна игра чочек из II чина.

Петар Коњовић (1883–1970) својим деловањем остварио је значајан допринос музичкој култури Србије у различитим областима музичког деловања. Био је организатор музичког живота, композитор, диригент, наставник музике, музички писац. Творац је прве српске симфоније (1907).

Триптихон – уметничко дело састављено од три засебна дела који тематски или идејно чине целину

Чочек – професионални играч или играчица која при плесу изводи покрете трбухом

СЛУШАТИ:

Велика чочечка игра из опере *Кошћана*

▼ Сцена из опере *Кошћана* Петра Коњовића

БАЛЕТ *Охридска лејенда*, Стеван Христић

Охридска лејенда, најзначајније дело Стевана Христића, настало је на основу народне легенде и предивних фолклорних мотива Србије, Македоније и других балканских народа. Радња балета се одиграва у време турске владавине: љубав Биљане и Марка не прихвата Биљанин отац који жели да уда кћер за богатог момка. Просидбу прекидају јаничари који упадају у село и одводе Биљану у ропство. Марко полази да тражи Биљану и среће виле које му поклањају чаробни мач и цвет којим ће да поврати вољену девојку. У султановом двору свака робинја игра своју игру (Румунка, Бугарка, Гркиња и Биљана). Долази Марко, добаца Биљани цвет и она се претвара у голубицу, а он са друговима побеђује јаничаре. Марко се враћа кући, седи забринут. Размишља о Биљани. У том долети голубица и претвара се у Биљану. Балет се завршава сценом свадбе.

На балету *Охридска лејенда* Христић је радио око двадесет година. Балет је први пут изведен 1947. године у Београду са великим успехом и од тада је обишао свет. Изведен је више од хиљаду пута широм света. Из најпопуларнијих нумера *Охридске лејенде* Христић је сачинио четири оркестарске свите и тако омогућио и концертно извођење.

Стеван Христић (1885–1958) је био оснивач и диригент Београдске филхармоније, диригент и директор Београдске опере, професор на тек отвореној Музичкој академији у Београду и један од њених оснивача. Поред *Охридске лејенде* данас се често изводи и *Ојело у b-mollu*, значајан Христићев допринос духовној (црквеној) музици.

▲ Стеван Христић

◀ Сцена из балета *Охридска лејенда*

СЛУШАТИ:

Српска ијра – сватовско коло из I чина

Грлица – игра момака из I чина из балета *Охридска лејенда*

Муња и комарац, Милоје Милојевић

▲ Милоје Милојевић

Муња и комарац је ефектна хорска композиција. Настала је на народни текст, шаљивог садржаја. Музика следи текст проказујући атмосферу веселости, живописно осликава зујање инсеката (комарца и муве), њихово „јаукање“ и „церекање“.

Милоје Милојевић (1884–1946) је, као и Христић, био ђак Мокрањца у музичкој школи, пре него што је отишао на студије у Минхен, а затим у Праг. Човек широког образовања оставио је дубок траг у музичком животу Београда као композитор, диригент, наставник, музички критичар и писац. Учествовао је у стварању Београдске филхармоније, Музичке академије и покретач је часописа *Музика*.

Живо, шаљиво

f Хај! ди ли ди ли ли хај!
f Хај! ди ли ди ли ли ко-мар му-ху ис-про-си-о, мно-ге сва-те
f Хај! ди ли ди ли ли хај!
 Ко-мар му-ху ис-про-си-о, мно-ге сва-те

Хај!
 по-ку-пи-о, све пче-ли-це ме-де-ни-це и о-си-це о-бо-ди-це.
 Хај!
 по-ку-пи-о, све пче-ли-це ме-де-ни-це и о-си-це о-бо-ди-це.

М. Милојевић са својим савременицима, млађим колегама: Миховил Логар, Љубица Марић, Василије Мокрањца

Тамо далеко

Између два светска рата веома популарна и често певана била је песма *Тамо далеко*. Настала је за време Првог светског рата, приликом повлачења српске војске преко Албаније и њеног боравка на Крфу (1916). Постоји неколико верзија текста. Ово је један од текстова који се одржао до данас.

Тамо далеко

Andante

О, зар је мо - ра - ла доћ', _____ та ту - жна не - срећ - на

ноћ, _____ ка - да си дра - га - не мој, _____

о - ти - ш'о у љу - ти бој, _____ Та - мо да - ле -

ко да - ле - ко од _____ мо - ра, _____ та - мо је

_____ се - ло мо - је, та - мо је Ср - би - ја. _____

Без о - тац - би - не да - ле - ко, на Кр - фу жи - вех ја, _____

а - ли сам по - но - сно кли - ц'о, жи - ве - ла Ср - би - ја. _____

▲ Српски војник са дететом у рукама приликом повлачења преко Албаније

Тамо далеко, иде цвећа лимун жућ,
тамо је Српској војсци 2X
једини био жућ.

Тамо далеко, иде цвећа бели крин,
тамо су живише дали 2X
заједно отац и син.

У доба буђења националне свести у 19. веку настао је велики број патриотских, родољубивих песама. Једна од таквих је песма *Србија* која је објављена 1860. године у новосадском часопису *Словенка*, а 1981. године чешки досељеник Војтех Шистек компоновао је мелодију на стихове *Србија*. Као и многе друге песме писана је по узору на аустроугарска музичка дела. Иако мелодија није у српском народном духу, доживела је велику популарност и певала се за време ослободилачких ратова српског народа. Песма је изазвала посебну пажњу публике, јуна 1917. године, на концерту у Паризу, у Версајском парку када је извео *Оркестар краљеве јарге*. Концертом је дириговао млади српски композитор и диригент Милоје Милојевић.

Ој, Србијо

Текст: Лука Сарић
Музика: Војтех Шистек

Као корачница

Ој, Ср - би - јо, ми - ла ма - ти, у - век ћу те
та - ко зва - ти. Ми - ла зем - љо, ми - ли до - ме,
на ср - цу је слат - ко тво - ме. Срећ - но жи - вет
к'о у ра - ју где ми - ли - не веч - но тра - ју.
У те - би ћу срећ - но тек, про - жи - ве - ти о - вај век.

Подигни се мати мила
да нам будеш што си била
јер си дуго ратовала
горке сузе проливала.

Сунце ти се већ родило
које ти је зашло било
на криоцу свагда твом
утеха је срцу мом.

Глас устаничке Србије први је најавио Доситеј Обрадовић (1739–1811), један од најобразованијих људи ондашње Србије. Почетком 1804. године Доситеј кличе: „Востани Србије! Давно си заспала...” најављујући песмом почетак политичког и културног ослобођења од петовековне турске власти. Тек у другој половини 20. века настаје мелодија на Доситејеве стихове.

Востани Србије

Tempo di Valse

Текст: Доситеј Обрадовић
Музика: Вартлес Баронијан

Во - ста - ни Ср - би - је! Во - ста - ни ца - ри - це!
Дај че - дом тво - јим ви - дег тво - је си - це.
О - бра - ти ср - ца и о - че - са на се,
дај њи - ма чу - ти тво - је слат - ке гла - се.
Во - ста - ни Ср - би - је! Дав - но си за - спа - ла
у мра - ку ле - жа - ла, сад се про - бу - ди!

Српска музика 20. века

▲ Извођење концерта

Развој музичког живота у Србији настаје између два светска рата када се оснивају значајне музичке институције које Србија до тада није имала (Опере, Балет, Београдска филхармонија, Музичка академија данас Факултет музичке уметности). Подиже се професионални ниво извођаштва који је до тада, углавном, био на нивоу хорског аматеризма. Замах развоју српске музике, који је отпочео тридесетих година 20. века, дали су композитори Петар Коњовић (опера *Кошћана*), Стеван Христић (балет *Охридска лејенда*) и Милоје Милојевић.

После Другог светског рата јавља се велики број композитора који дају значајан допринос развоју српске музике и музичке културе уопште (Станојло Рајичић, Миховил Логар, Константин Бабић, Дејан Деспић, Александар Обрадовић, Зоран Христић, Рајко Максимовић).

Најистакнутији композитори српске музичке средине данас су и Срђан Хофман, Иван Јевтић, Властимир Трајковић, Ивана Стефановић, а међу најмлађима је Исидора Жебељан. То су композитори чија се дела са успехом изводе у земљи и иностранству.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Када је отпочео интензиван развој музичког живота у Србији?
2. Која три композитора су била значајна за развој музике између два светска рата?
3. Које је значајно дело Стевана Христића?
4. Да ли си чуо/ла за неке српске композиторе ван школе?

РЕШЕЊЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ НА 79. СТРАНИ

А

Народ

Б

Хор

В

Неготин

Г

Руковети

Стеван Стојановић Мокрањац

Са развојем филмске уметности многи српски композитори су се прославили као писци музике за филм (Зоран Христић, Зоран Симјановић, Горан Бреговић). Својом популарношћу поједине музичке нумере често излазе из оквира филма у коме су настале и изводе се самостално. Једна од таквих песама је песма *Девојко мала* из филма *Љубав и мода* коју, већ педесет година, генерације младих певају као свој хит.

Девојко мала

Moderato Текст: Б. Тимотијевић
Музика: Д. Краљић

Де - вој - ко ма - ла, пе - смо мо - га гра - да,
се - тих ки - шу да ти ку - шим

1.
што си ми да - ла ср - це пу - но сна, О, што се

2.
ма - ли под ко - јим те - бе еним. Не - мој да бу - диш

о - чи мо - је сне - не кад ки - ша па - да ја сам о - блак

сам! Де - вој - ко ма - ла, пе - смо мо - га гра - да,

3.
тво - ју ћу сен - ку о - пет да љу - бим ја!

▲ Плакат за филм *Љубав и мода*

Реписар њесама

Химна Боже њравде	54
Химна Свейом Сави	55
Тебе њоєм из Литургије Св. Јована Златоустог, С. Ст. Мокрањац	59
Шњо се боре мисли моје, варошка песма	61
Оче наш из Литургије Св. Јована Златоустог, Ј. Маринковић	62
Вишњичица род родила из Пете руковети, С. Ст. Мокрањац	64
Коња седлаш из Пете руковети, С. Ст. Мокрањац	64
Расло ми је бадем дрво из Шесте руковети, С. Ст. Мокрањац	65
Врани се коњи ињрају, народна песма	66
Ој, девојче, Пироћанче, народна песма	67
Ти би хњео њесмом да њи кажем, варошка песма	68
Оњвори ми бело Ленче, варошка песма	69
По њрадини месечина, И. Бајић	70
Јесен сњиже, дуњо моја, И. Бајић	71
Шано душо, Шано мори, народна песма	72
Ињрале се делије, Б. Јоксимовић	74
Марш на Дрину, С. Бинички	79
Муха и комарац, М. Милојевић	82
Тамо далеко, народна песма	83
Ој, Србијо, В. Шистек	84
Восњани Србије, В. Баронијан	85
Девојко мала, Д. Краљић	87

Речник мање познатих речи

акатист – црквена песма

апсида – полукружни део зида манастира

аркада – низ лукова ослоњених на стубове

бакрорез – графичка техника код које се цртеж урезује у бакру, а затим отискује

биста – попрсје, скулптура која представља главу и горњи део груди

вазал – владар или племић потчињен другом владару или племићу

везир – турски високи државни чиновник

вишегласје – музичко дело које се састоји од најмање две различите мелодије

гиди (ђиди) – узвик чуђења, море бре

грифон – митолошко биће, птица с главом орла и телом лава

дилбер – леп, лепа

драперија – предмети од сукна, чоје, завесе, застори

ђердан – огрлица од бисера, злата или драгог камења

ентеријер – приказивање унутрашњости неке просторије

житије – животопис, биографија светитеља, хагиографија

задужбина – манастир, црква или каква друга корисна грађевина подигнута и остављена потомству

зибати – ритмичко кретање лево-десно или горе-доле

зулум – насиље, терор

иконостас – преграда између олтара и осталог дела цркве

ирмос – врста богослужбене песме, део јутарње службе

јањичар – турски војник, бивши заробљеник и потурчењак

једногласје – музичко дело које се састоји од једне мелодије, без обзира на број извођача.

калиграфија – вештина лепог писања, краснопис

кентаур – митолошко биће, пола човек, пола коњ

кивот – ковчег са моштима светитеља

колан(че) – украсни појас у женској народној ношњи

композиција – слика са већим бројем елемената, мотива

кубе – купола, црквени свод у облику полукугле

мошти – посмртни, нетрулежни остаци светитеља

наос – најшири и највиши простор цркве, брод

октоих – зборник црквених песама које се певају на православном богослужењу

олтар – део цркве где се врши главни део богослужења

опело – богослужење за умр-лог у православној цркви

осмогласник – збирка песама недељних служби посвећених Христовом васкрсењу заснованих на систему од осам гласова. Песме се певају од Ускрса, током црквене године до Лазареве суботе.

портал – украшена улазна врата

портица (порта) – врата, капија

посланица – писмо на одређену тему

прикљученија – доживљаји, сазнања

ремек-дело – најбоље дело неког ствараоца, покрета или епохе

серафим – анђео светлости

сонет – песма од 14 стихова, распоређених најчешће у две строфе од четири и две строфе од три стиха. Зачетник ове најтрајније лирске форме је италијански песник Франческо Петрарка (14. век)

стихира – песма која се пева после стихова псалма (песме у славу Бога) у част празника или светитеља на јутарњој или вечерњој служби

супротно вишегласје – музичко дело са најмање две различите мелодије.

типик – књига која садржи упутства о начину и редоследу богослужења у православној цркви и уређује укупни живот у монашким заједницама

триптихон – уметничко дело састављено од три засебна дела који тематски или идејно чине целину

тропар – кратка црквена песма у част празника или светитеља

убавиња – лепота

фустан – врста сукње

химна – похвална песма, у хришћанској музици у славу Христа или светитеља

чочек – професионални играч или играчица која при плесу изводи покрете трбухом

џанум – душо моја, срце моје

Др Гордана Стојановић, Славко Стаменић

ОСНОВИ КУЛТУРЕ СРПСКОГ НАРОДА

уџбеник за старији узраст ученика

за 7. и 8. разред основне школе

Посебан програм образовања и васпитања у иностранству

Прво издање, 2011. година

Издавач

Завод за уџбенике,

Београд, Обилићев венац 5

www.zavod.co.rs

Лектор

Росанда Вучићевић

Ликовни уредник

Гордана Лесковац

Дизајн и корице

Александар Прибићевић

Коректура

Завода за уџбенике

Обим: 11½ штампарских табака

Формат: 20,5 × 28,5 cm

K.B. 49706
www.zavod.co.rs